

Pirklių vaizdinys lietuviškoje periodinėje spaudoje 1883–1914 m.

AELITA AMBRULEVIČIŪTĖ

Lietuvos istorijos institutas, XIX a. istorijos skyrius, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

El. paštas: aelita@fan.lt

Straipsnyje (1) nagrinėjamas pirklių – ekonominio elito – vaizdavimas lietuvių periodinėje spaudoje 1883–1914 metais. Nuo XIX a. pabaigos tautinio ir socialinio „išsivadavimo“ veiksniai persipynė ir su ekonomikos srityje vykstančiais poslinkiais. Šios realijos buvo aptariamoms ir lietuvių periodinėje spaudoje: svarstant tautinės ekonomikos kūrimo pamatų būtinybę buvo ieškoma ir pirklių vietos socialiniame, ekonominiame ir netgi kultūriniame besiformuojančios modernios lietuvių tautos gyvenime.

Raktažodžiai: pirkliai, lietuvių periodinė spauda, tapatybė, ekonominis elitas

---

IVADAS

Po 1861 m. reformų Rusijos imperijoje įvykę svarūs poslinkiai ekonominio, socialinio, kultūrinio, politinio gyvenimo srityse turėjo įtakos ir pačios visuomenės tradicijoms, savęs supratimui supančiame pasaulyje. Besikeičiantys visuomeniniai santykiai, industrializacijos procesas, urbanizacija, socialinis mobilumas skatino naujų socialinių grupių – inteligentijos, buržuazijos ir proletariato – formavimąsi, tačiau socialiniai sluoksniai transformavosi lėtai. Tik XIX a. pabaigoje ryškėjo tradicinės visuomenės modernėjimo apraiškos.

Socialine luominės visuomenės struktūra itin susidomėjo humanitariniai mokslai. Viena šios krypties tyrimų sfera – ekonominio elito tyrimai – yra neatsiejama privilegijuotųjų socialinių sluoksnių kompleksinio tyrimo dalis. Ekonominio elito grupei gali būti priskirti tradicinio ekonominio elito atstovai – pirkliai, kurie užėmė vyraujančias pozicijas versluose, steigė fabrikus, vertėsi prekyba ir finansine veikla, plėtė aptarnavimo sferos veiklas, kartu dalyvavo valdant miestus, finansavo kultūrinės ir steigė labdaros organizacijas – visa tai turėjo svarbią reikšmę socialiniam-ekonominiam, kultūriniam gyvenimui. Šie socialiniai-ekonominiai aspektai gana plačiai tirti pasaulio (daugiausia Rusijos) ir Lietuvos istoriografijoje.

Mokslininkai analizavo moderniosios visuomenės formavimąsi, socialinių, kultūrinių, politinių, ekonominių procesų raidą XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje, nagrinėjo Rusijos imperijos visuomenės modernėjimo procesus, konkrečių socialinių sluoksnių transformacijas [54; 61], svarstė pirklių ekonominio ir visuomeninio gyvenimo temas, jų dalyvavimo kultūriniame imperijos gyvenime klausimus [62–64; 67–68; 71].

---

(1) Straipsnis parengtas vykdant Lietuvos mokslo tarybos remiamą mokslininkų grupės iniciatyva parengtą projektą „Lietuvos tradicinio elito tapatybės XIX a. pabaiga – XX a. pradžia“, sutarties Nr. MIP-027/2011.

Ne mažiau svarbi šių socialinių-ekonominių tyrimų dalis – pirklių tapatybės klausimai – taip pat sulaukė humanitarinių mokslų susidomėjimo. Populiarėja pirklių veiklą įvertinantys, savęs identifikavimo klausimus, verslininko formavimosi aplinkybes ir raidą, pirklių mentalinių lygmenį apimantys tyrimai [65–66; 69–70; 72–79]. Tačiau daugiausia dėmesio skiriama centrinėms Rusijos imperijos ir Sibiro gubernijoms, o vadinamųjų Lietuvos gubernijų regionas nuodugniau netirtas.

Lietuvos istoriografijoje daugelis pirkliams skirtų darbų apima šios visuomenės grupės ekonominę veiklą, nagrinėja buržuazijos formavimąsi [56; 58; 60]. Pastaraisiais metais istoriografijoje XIX a. pirklių sluoksnio tyrimai nedaug tepasistūmėjo į priekį. Galima paminėti vos keletą Tamaros Bairašauskaitės ir Remigijaus Civinsko darbų, kuriuose bendrame socialinių tyrimų kontekste paliesti pirklių socialinės ir ekonominės padėties, etnoreliginės sudėties, jų vaidmens socialinėje-ekonominėje sferoje aspektai [49; 51–53]. Paminėtina ir Lino Venclausko daktaro disertacija, kurioje, analizuojant modernų lietuvišką antisemitinį diskursą 1883–1840 m., tarp kitų klausimų nagrinėti spaudoje kuriami Lietuvos žydų bendruomenės vaizdiniai, nustatomos retorinės formos, kuriomis buvo kuriamas ir plėtojamas lietuvių antisemitinis diskursas [59]. Šioje disertacijoje paliesta žydų ir lietuvių ekonominių santykių problema iš dalies yra susijusi su straipsnyje svarstomais klausimais, kurie yra itin svarbūs Lietuvos visuomenės modernizacijos procesams, luominės visuomenės formuojamų stereotipų kaitai pažinti.

Pažymėtina, kad Lietuvos pirklių tapatybės problema iš esmės nenagrinėta. Pasaulio istoriografijos praktikoje pirklių savęs identifikavimo klausimams, tapatybės konstravimo aptarimams dažniausiai pasirenkami dienoraščiai, prisiminimai, laiškai, tačiau šiems procesams Lietuvoje pažinti turime per menką šaltinių bazę – nėra žinomi vietinių Lietuvos pirklių dienoraščiai, prisiminimai. Tad siekiant atkurti XIX a. pabaigos visuomenės pirklių vertinimo kriterijus, pasirinkta 1883–1914 m. lietuvių periodinė spauda, kurioje buvo svarstomos to meto ekonominės aktualijos. Minimo laikotarpio periodinių leidinių publikacijose ekonomiais klausimais analizuojamos pirklių veiklos galimybės, aptariama jos svarba moderniosios lietuvių tautos formavimuisi, paviešintas dalies visuomenės požiūris į pirklius, buržuazijos sluoksnį, pirklių socialinės-ekonominės ir sociokultūrinės veiklos vaidmuo tautinio atgimimo judėjimo kontekste – visa tai padeda atskleisti pagrindinių to meto ideologinių srovių spaudoje (liberaliosios, katalikiškos ir socialdemokratinės) modeliuojamus pirklių vaizdinius, jų visuomeninio vaidmens konstruktus modernėjančioje visuomenėje.

Tyrimo objektu pasirinktas tradicinio elito atstovų – pirklių vaizdavimas lietuvių periodinėje spaudoje 1883–1914 metais.

Tyrimo tikslas – išanalizuoti lietuvių periodinėje spaudoje konstruojamus pirklių vaizdinius. Šiam tikslui pasiekti keliami papildomi uždaviniai: 1) aptarti, kaip ekonominė problematika buvo gvildinama lietuvių periodinėje spaudoje, kokie akcentai dėliojami, kuria kryptimi buvo orientuojama pirklių sociokultūrinė veikla; 2) nagrinėjant lietuvių periodinėje spaudoje tautinio atgimimo veikėjų pirkliams numatytą vaidmenį tautinio atgimimo judėjime, nustatyti dalies visuomenės požiūrį į pirklius; 3) analizuojant publikacijose gvildinamas pirklių ekonominės ir sociokultūrinės veiklos temas, aptarti periodinėje spaudoje formuojamą pirklių įvaizdį.

PIRKLIO VAIZDINYS LIBERALIOSIOS KRYPTIES SPAUDOJE

Iki XIX a. pabaigos Šiaurės vakarų krašte tradiciškai buvo susiklosčiusi etninė darbo pasidalijimo struktūra. Prekyba ir dauguma kitų nežemdirbinių verslų buvo žydų etnokonfesi-

nės mažumos specializacijos ir dominavimo sfera. Per visą tiriamąjį laikotarpį ja (ir kitais verslais) vertėsi nedidelis ne žydų kilmės gyventojų skaičius.

Anot L. Truskos, tautinis lietuvių išsivadavimas laiko atžvilgiu sutapo su socialiniu lietuvių kaimiečių išsivadavimu iš kitataučių, daugiausia lenkų, žemvaldžių ir tų pačių kaimiečių, ūkininkų, iš miesto tarpininkų, daugiausia žydų buržuazijos, pasiglemždavusios didelę pelno dalį [57, 30–31]. Kitaip sakant, tautinio ir socialinio „išsivadavimo“ veiksniai sutapo ir su ekonomikos srityje vykstančiais poslinkiais, kai, pasikeitus ekonominės veiklos sąlygoms, ūkininkai bandė praskisvertbi į nežemdirbinių verslų erdves.

Brandinama tautinės ekonomikos vizija pirmiausia buvo taikoma kuriamam lietuviškam verslui. Jau pirmajame liberaliosios krypties lietuviškame periodiniame leidinyje *Aušroje* galima rasti straipsnių, kuriuose viešai svarstomos lietuviškojo verslo perspektyvos: valstiečiai (kurių dauguma buvo lietuviai) raginami konkuruoti su įgudusiais versle, bet ne visada sąžiningais pirkliais, daugiausia paminint žydus: „Gailu, dideliai gailu, kad dirbtuvės yra nelietuviškose rankose; juk daugis darbininkų Lietuvių čia galėtų užsipelnyti kasdienę dūną. O dabar vien tiktai žydai traukia pelną iš Lietuvių nerūpestingumo nepaslankos. Argi negalėtų keli ūkininkai susidėję atpirkti tiedvi dirbtuvi, ir taip iškrapštinėtų žydus iš tos bustinės? Lietuviai, mėginkite, mėginkite kibtiesi į pramonę – tumet jums neberūpės skaiditiesi žemės lopgalius, pavalditus nu tėvu; o taip daridami jus pratrinsite taką naujam mūsų kampe gyvenimui... Argi jums tumet nesiseks taip kaip žydams?“ [21, 262]. Tautinio verslo kūrimo idėja buvo tiesiogiai susijusi su lietuvių ir kitų etninių grupių tarpusavio santykių svarstymu. Aprašydami ekonominę tikrovę, supažindindami skaitytojus su verslo realijomis aušrininkai lieti opius to meto ekonominės konkurencijos klausimus, lietuvių įsitvirtinimo prekyboje ir kituose versluose temas. Rašant apie rūpimas ekonomines problemas buvo vartojami *savų* ir *svetimų*, *mes* ir *jie* terminai – dažniausiai vėlgį aptariant žydų vyravimo versluose aspektus.

Tiesa, pirmųjų *Aušros* autorių straipsniuose įtampas tarp pirklių žydų ir lietuvių tema dar neaptarinėjama. Aušrininkams labiau rūpėjo tautinės savimonės skatinimo idėja. Pagrindiniu tikslu buvo laikoma švietėjiška, kultūrinė veikla, turėjusi sutelkti lietuvių tautą. Kitų etnokonfesinių grupių, žydų įsigalėjimas prekyboje ir kituose versluose pirmiausia buvo aiškinamas tautiečių neišprusimu ir galimybių stoka.

Komercinės tematikos *Aušros* straipsnius, kuriuose dažniausiai rašyta apie etninių lietuvių vietą prekyboje ir kituose versluose, galima laikyti lietuvių ir žydų (taip pat kitų etninių grupių) pirklių tarpusavio santykių aptarimo pradžia. *Aušroje* jie dar mažai analizuojami, neieškoma tarpusavio geresnio sugyvenimo būdų, visuomenė tik pamažu įtraukiama į tokių klausimų svarstymus. Straipsnių autoriai, kurdami ryškų žydų ir lietuvių pirklių tipažų kontrastą, ko gero, siekė keisti visuomenės požiūrį, aiškinti prekybos ir kitų nežemdirbinių verslų privalumus.

Aušroje pirklys dar nėra eksponuojamas tautinio verslo piramidės viršūnėje. Verslininkai šiuolaikine žodžio prasme dažniausiai vaizduojami apibendrintu žydų prekybininko arba pirklio portretu, greta pateikiamas prekybos verslo „naujoko“ – lietuvio – personažas. Leidinyje dar nebuvo aiškiau nusistovėję ir bendresni stereotipiniai pirklio bruožai, bet dėl žydų vyravimo prekyboje ir kituose versluose atpažįstamas profesionalaus žydų verslininko, žydų pirklio kaip ekonominio konkurento portretas.

Aušroje inicijuotas tautinio verslo (gal ir nacionalinės ekonomikos) kūrimo diskusijas toliau plėtojo *Varpas*, kurio ekonomikos aktualijų aprašymuose atsiranda pirklio kaip nacionalinės ekonomikos veikėjo tema, tačiau XIX a. pabaigos leidinyje pirkliai paminėti vos keliose publikacijose. *Varpo* nubrėžtas pagrindinis veiklos tikslas – „traukti į kruvą ir vienyti

apšviestiesnius lietuvius ir kviesti juos į darbą dėl tėvynės naudos <...>“ [14, 177] – turėjo kelti tėvynainių sąmoningumą, ugdyti pilietinę brandą, skatinti jų aktyvumą visose gyvenimo srityse, taip pat ir ekonomikoje.

Varpininkai, plėtodami liberalių idėjų projekcijas į ekonominio gyvenimo realijas, pirmiausia siekė iškelti lietuviškojo verslo skatinimo ir tautinės ekonomikos kūrimo idėjas: „Vienu iš svarbiausių gyvenimo klausimų yra klausimas ekonomišką. Ekonomišką gyvenimo sąlygos turi didžiausią įtakmę ant apšvietimo, politikos, doros, žodžiu sakant ant visų šakų žmonių kultūros. <...> ...Tik pažinę ekonomišką tiesas, pažinę ir dvasę gadyne ir pobūdį ekonomišką Lietuvos gyvenimo, mes galime tikėtis įvykdyti geras ir naudingas reformas“ [43, 45]. „Naudingos reformos“ turėjo silpninti svetimtaučių vyravimą sociokultūrinėje erdvėje, pašalinti lietuvių nutautėjimo grėsmę, sumažinti migraciją ir emigraciją, aktyvinti tautiečių ekonominę veiklą: „Pavojus Lietuvos paeina ne vien tik nuo to, juog užgulę mus svetimšaliai stengiasi prašalinti mūsų tautišką ypatingą būseną, brukdami mums savo kalbą ir tikėjimą, bet da labiau nuo to, juog visokiais keliais stengias išgauti mūsų turtus ir mūsų gerovę ir pasilikus mums elgetoms, išvyti iš to krašto po visas plataus svieto šalis. <...> ...Sulaikymas visų turtų savo rankose ir didinimas jų pagal galę, štai kame mūsų svarbiausi įrankiai“ [15, 49]. Varpininkų vizijoje verslo sutelkimas etninių lietuvių rankose turėjo tapti nacionalinės ekonomikos plėtos pagrindu. Moderniosios tautinės ekonomikos perspektyva skatino intelektualus ieškoti būdų, kaip pagerinti lietuviškosios visuomenės ekonominę padėtį, supažindinti lietuvius (pirmiausia valstiečius) su kitų nežemdirbinių verslų privalumais: „Antras dalykas, kuriuosi užsiėmė mūsų tautos vadovai, tai noras pagerinti medegišką būvį lietuvių-ūkininkų. Pasirodė visokeriopos knygutės ūkininkų reikalams pašviestos ir laikraščiai. Šituose raštuose platinosi pamokinimai, kaip ūkį pagerinti, kaip prekyste ir amatais užsiimti, kaip nuo žydų atsikratyti, kaip su valdžia apsieiti ir kitus. Bet vis tai darėsi dėl ūkininkų. Šitas dalykas jau sunkiaus ėjosi, ir padaryta nedaug da, bet vis-gi ženklai ir čionai žymi: iš dalies per rašliavos įtakmę pradėjo atsirasti lietuviškos krautuvės, pasirodė nekurie pagerinimai ūkės“ [29, 131]. Šias kasdienio gyvenimo realijas, ekonominio gyvenimo aktualijas, socialinius ir ekonominius pasikeitimus bei gyvenimo būdo pagerinimo sprendimus tuometinė inteligentija pateikė nacionalizmo kontekste. Matyt, tai buvo būdas suprantamų simbolių kalba išaiškinti *saviesiems* jų ekonominės veiklos galimybes, įtraukti tautiečius į verslo erdves, formuoti tautietį verslininką, eksponuoti lietuvių pirklį. Gal todėl XIX a. pabaigos liberaliosios pakraipos spaudoje gausu straipsnių, kuriuose lietuvių valstietija kritikuota dėl senstelėjusio požiūrio į nežemdirbiškus užsiėmimus.

Kalbėdami apie per didelį valstiečių prisirišimą prie žemdirbiškų verslų šios krypties autoriai kėlė ir bendresnę tėvynainių ekonominio pasyvumo problemą: „Mes mokame tik-tai molį minti, o ką iš jo gali padaryti, tai jau ne mūsų darbas, tegul apie tai pasirūpina kiti, išmintingesni. Koksai darbas, toksai ir pelnas. Užtektų mums gal ir tokio pelno – nepratę mes prie geresnio; tik tai negera, kad ir molio pradeda pritrūkti, atlieka daug rankų, kurios nežino, kur pasidėti – tenka duonos kąsnio Amerikoje ieškoti“ [12, 101]. Tėvynainių nepaslinkumas versluose buvo suprantamas kaip kliūtis kuriant tautinės ekonomikos pagrindus. Šį atgimstančios tautos savitumą išreiškė ir toks klausimas: „Mes gi ką darome tum tarpu?“ [16, 97]. Tautinės ekonomikos kūrimo kontekste tai galėjo būti lietuvių verslinio aktyvumo skatinimas įtraukiant lietuvių bendruomenę į platesnius moderniosios ekonomikos kontekstus: „Mes kasame su pirštu nosę ir kasome pasturgalį arba pakaušį, žiūrėdami, kaip tad kitas – mandresnis ir gudresnis – naudojasi už mus iš mūsų gero: mes darbuojamiesi, vargstame ir savo vargingą uždarbį atiduodame kitam“ [ten pat]. Liberalių nuostatų

inteligentija kėlė tautinio verslo kūrimo klausimus, skelbė lietuvių verslininkų – galimų tautinės ekonomikos kūrėjų – paiešką. Matyt, todėl buvo itin rūpinamasi etninių lietuvių verslininkų sluoksniu atsiradimu aptariant to meto ekonomikos realijas spaudoje: „Mūsų žmonelės labai prisirišę prie žemės, bet apart tos žemės nieko daugiau nemato. Ant žemdirbystės žiūri kaip ant vienintelio tvirto uždarbio (tankiai ir labai apsigaua), o nuo kitų uždarbio šakių, reikalaujančių speciališko mokslo, ypatingos pažinties, ar išmislumo, bėga lyg žyds nuo švento kryžiaus. Dėlto-gi visus šaltinius užpelno, apart žemdirbystės, noriai atiduoda svetimgenčiams, o tiems, žinoma, to tik reikia: siurbia Lietuvą iš visų pusių, o lietuviai tyčia pasitraukia, idant visokie siurbikai daugiau pripustų“ [47, 10].

XIX a. pabaigoje liberaliosios pakraipos lietuviška spauda skleidė idėją, kad tautinės ekonomikos kūrimo pagrindas turi būti *savųjų* verslininkų ugdymas, *savojo* verslo globojimas, o tėvynainiai buvo raginami aktyviau imtis verslų, steigti prekybos ir gamybos įmones, kopti į verslo aukštumas. Dažno straipsnio kritiška retorika buvo skirta atgyvenusiam požiūriui į komercinę veiklą, būdingam valstietišškai to meto visuomenei. Manyta, kad tik pakeitus visuomenės komercinę savivoką galima tikėtis esminių verslo ir ūkininkavimo pokyčių. Tad daug rašyta apie siaurą, tradicinę valstietiškos lietuvių visuomenės ekonominę akiratį, menką išprusimą ir prastą išsilavinimą, nemokėjimą verslauti, nenorą užsiimti nežemdirbiška veikla.

Skatindami lietuvišką bendruomenę įsitraukti į moderniosios ekonomikos kūrimo procesus liberaliosios srovės atstovai formavo naują tiems laikams požiūrį į verslą: „Prekystę gali užsiimti ir ku didžiausias ir švenčiausias ir per tą nei mažiausias dalies savo garbės ir šventybės ne prastos“ [16, 98]. Oponuodami sustabarėjusiam masių mentalitetui kritikavo tėvynainių neišsilavinimą – esą žmonės tamsūs, nesusipratę. *Savųjų* kritika leido konstruoti tautiškai susipratusio, dalyvaujančio moderniosios ekonomikos vyksme idealaus pirklio / verslininko tipą. Kaip tautinio verslo kūrimo pradžia buvo modeliuojamas, pavyzdžiui, bendromis jėgomis susitelkiančių ir pradedančių prekiauti žemės ūkio produkcija ūkininkų, ilgainiui išstumiančių kitataučius iš pelningų verslų, vaizdins: „<...> jai kelitas vyrų ūkininkų susitarus pradėtų nuo savo vardo vartotis javais, gyvuliais ir daržovėmis – žodžiu pradėtų prekiauti atstumę į šalį ir žydą ir gudą, ir kitą tokį geradėją tarpininką. Nepraslinktų ir keleta metų, kaip sąryšį padariusieji mūsų ūkininkai praturtėtų ir pragarstų nemažius rasint kiek štai trumpame laike pagraso ... Šiaurės Amerikoje“ [4, 45].

Kuriant tautinę ekonomiką, aktuali *savųjų* verslininkų, tautinės buržuazijos stokos problema buvo sprendžiama ieškant būdų, kaip kurti lietuviškos ekonomikos pagrindus agrarinės visuomenės jėgomis. Netgi galima įžiūrėti siekius formuoti tautinę buržuaziją agrarinio valstietiško kapitalo pagrindu. Pastebėta, kad varpininkai ragino lietuvius kurti *savus* nežemdirbiškus verslus kaupiant ir investuojant žemės ūkio kapitalą, kad būtų formuojamas tautiškai susivokusios buržuazijos sluoksnis: „Sukelti savo pramonę, sukurstyti savo prekystę ir pašalinti šioje šakoje svetimšalius, įkurti visokias draugystes, kurios gal prisidėti prie pakilimo tėvynės, ar-gi tas neplatus kelias veikimui visų baigusių mokslą vyrų?“ [15, 50]. Tokiame kontekste atsiskleidė tautiškai nesusipratusios bendrijos įtraukimo į tautinės ekonomikos kūrimą problema. Žvelgiant iš verslo elito „atlietuvinimo“ perspektyvos, pirklys, kaip pagrindinis lietuviškojo verslo veikėjas, turintis plėtoti tautinį verslą, kelti jo lygį, dėl pirklių grupės menkos tautiškumo savirefleksijos XIX a. pabaigoje dar nebuvo įvardytas pagrindine figūra. Gal todėl XIX a. pabaigoje pirklio vaizdavimas liberaliosios pakraipos spaudoje buvo gana retas.

Vieną XIX a. pabaigos agrarinės visuomenės ūkio realijų kaip kuriamo tautinio verslo vaizdinių atspindi pirkliui skiriamas ekonominis vaidmuo – kurti naujas darbo vietas ir

taip apsaugoti ūkių žemes nuo dalybų: „Pasididinus skaitliui amatininkų ir pirklių, mažiau žmonių verstuši žemės darbų ir žemė nesidalintų į mažus sklypus“ [18, 51]. Tačiau bendresnė ekonominio elito vieta tautinio verslo steigimo ideologijoje XIX a. pabaigos liberaliosios krypties spaudoje dar buvo menkai reflektuota.

Modeliuodami tautiškai sąmoningo naujosios kartos pirklio vaizdinį varpininkai kėlė lietuvių pirklių kultūrinio svetimumo problemą tautinių idėjų atžvilgiu, kartu peikė jų socialinį susvetimėjimą žemesniems visuomenės sluoksniams. Spaudoje negatyviai vertinami komercinių, pramoninių ir politinių sluoksnių aljansai, pirklių siekis užmegzti ryšius su tuometine aukštuomene, jų socialinės savirefleksijos stoka, taip pat ir jų socialinis abejingumas, neįautrumas darbininkų padėčiai: „Taigi ir kapitalistai (didžturčiai), ir mokinti, ir kunigai, ir valdžia, visi lyg susitarę stengiasi kuodaugiausiai nuskriausti darbininkus, laikyti juos nuolankume ir tamsybėje“ [13, 61]. Toks tuometinių verslo sluoksnių vaizdins liudija, kad mažai tikėtasi jų dalyvavimo modeliuojamame tautinės ekonomikos procese, nes pirkliai buvo laikomi abejingi lietuviybės tautinėms idėjoms, o ekonominė buržua sluoksnių veikla valdoma tik siaurai pragmatiškų sumetimų. XIX a. pabaigoje pirklys vaizduojamas dažniausiai kaip ekonomiškai stabilus, finansiškai tvirtas ir tik asmeniniais interesais besirūpinantis individas.

Pažymėtina, kad XIX a. pabaigoje pirklio vaizdins dažnai perteikiamas prekybininko portretu. Neretai tautiškumo kriterijais grindžiami prekybininkų lietuvių ir žydų santykiai atskleidžiami verslo naujokui lietuviui priešpriešinant nedorą prekybininką profesionalą žydą. Kitais atvejais pateikiamas apibendrintas prekybininko portretas, o tautiečiai raginami priešintis prekybininkų godumui, nesąžiningumui ir pan.

XX a. pradžioje varpininkai tęsė XIX a. pabaigoje pradėtą tautos vienybės principų aptarimą: „Viena tauta – vienoda turi but ir tautiečių užduotis. Ta užduotis – šelpti savo tėvynę, rūpintis apie savo tautos gerovę, stengtis pagerinti ekonomišką padėjimą nuvergtų luomų. O tuo lengviau galima pasiekti tą, kada visi išvien prisidėsime prie to bendro darbo savo dvasiškomis ir materiališkomis spėkomis“ [19, 127], toliau plėtojo XIX a. pabaigoje skelbtas tautinio verslo kūrimo idėjas. Liberaliosios srovės skleidžiamos lietuvių tautos atgimimo idėjos kontekste ekonomikos srityje buvo keliamos socialinių sluoksnių nelygybės problemos, o ekonominių santykių srityje kalbama apie pirklių ir valstiečių, pramonininkų ir darbininkų interesų priešpriešas. Tačiau pripažinus socialinių grupių susisluoksniavimą („tarp tautiečių ne visi yra vienodos luomos ir padėjimo, ne visi turi vienodus reikalus ir privalumus“ [20, 150–151]), tautinio verslo vizijoje luomų interesų konfliktas varpininkų buvo subordinuotas tautos vienybės idėjai, teigiant, kad šiame kontekste pirklių ir darbininkų interesai sutampa: „<...> Statydami teip aukštai tautos išdirbystę ir pramonę, žinome, juog čia mes sueiname į vieną kruvą su identiškais reikalavimais visų turtingesniųjų ypatų, juog tarsi mes norime giedoti linksmas giesmes augančiam kapitalizmui Lietuvoje su visomis jo ydomis“ [15, 50].

Pastebima ir tai, kad liberaliosios srovės autoriai dažnai reiškė gana priešišką požiūrį į smulkiuosius prekybininkus žydus, smerkdami juos, pajuokdami, negatyviai apibūdindami ir jiems priešpriešindami neįgudusius prekyboje valstiečius lietuvius, o žydus pirklius kritikuodavo mažai. Dažniau minimas žydo pirklio priešingybė pirklys lietuvis – iš lietuvių tautos kilęs sąžiningas, bet neturintis įgūdžių verslo naujokas: „Toks pirklys nedrįsta prakalbėti į einančius pro jį žmones apie savo prekių gerumą ir naudingumą“ [28, 4]. Tokiam pirkliui dažnai trūko ne tik įgūdžių, bet ir kapitalo: „Pirkliai lietuviai gana menkai tepasituri <...>. Šeip jau turtingesnieji vaisbunai yra žydeliai ir nemažas jų skaitlius“ [36, 3]. Pažymėtina, kad dažniausia pirklių etninė priklausomybė nenurodoma atskiru žodžiu, tarsi

tai nėra nereikalautų papildomų paaiškinimų ir būtų savaime suprantama: jei dauguma prekybininkų buvo žydų tautybės, tai ir tarp pirklių turėjo vyrauti ši etnokonfesinė bendruomenė. Gal todėl *Varpe* etnonimas žydas transformavosi į pirklių ar apskritai į prekybininką.

Šiame leidinyje tautinio verslo vizijos kontekste puoselėta lietuvių negausumo buržuazijos sluoksnyje problema buvo sprendžiama dviem būdais: viena vertus, verslais užsiimantys lietuviai buvo raginami užimti aukštas pozicijas versle, išstumti kitataučius iš nežemdirbinių verslų, kita vertus, brandinant pirklių tautiškumo idėją, kritikuotas lietuvių kilmės pirklių tautiškumo savimonės stygius.

Reikia atkreipti dėmesį ir į tai, kad liberaliosios srovės publicistai, konstatavę žydų vyravimą prekyboje ir kitose nežemdirbiškose ūkio sferose, šį faktą laikė tam tikra aksioma, o tradicinę etninę takoskyrą tarp žydų ir lietuvių versle keitė pramonininkų / pirklių ir darbininkų / valstiečių socialinė priešprieša: „Pirklys mums ne draugas, jie pelnu su mumis nesidalija. Iš pelno jis perkasi miškus, stotasi tartokus; mūsų žmogelis, užsimovęs sulopyta kepurę, eina tenai ieškoti darbo, kad galėtų tenai dieną pramisti“ [8, p. 2]. Pasakymas „pirklys mums nedraugas“ visgi rodo liberaliosios srovės atstovų požiūrį į pirklių kaip *svetimą* – ir etnine priklausomybe, ir socialiniu statusu. Pirmiausia pirklys buvo svetimas kaip kitos etninės grupės atstovas, o kartu ir kaip socialiai nutolęs nuo į tautinį sąjūdį potencialiai įsitraukiančių sluoksnių – lietuvių inteligentų, valstiečių ir darbininkų, t. y. lietuviškosios visuomenės.

Galima teigti, kad kuriamo tautinio verslo idėjų kontekste žydų (taip pat kitų tautybių) ir lietuvių pirklių etniniai santykiai XX a. pradžioje buvo siejama su socialinių skirtumų problemomis. Socialinis susisluoksniavimas atitiko ir etniškumo ribas: lietuviai dažniausiai buvo valstiečiai ir darbininkai, pirkliai ar buržuazijos sluoksniai – paprastai svetimtaučiai. Tokiomis aplinkybėmis pirklių socialinis statusas ir tapo pagrindine svarstymų tema ieškant jo vietos moderniosios lietuvių tautos vizijos konstrukte: „Turėti savo spaustuves, „savo“ sankrovas, paskui „savo“ pabirkus, „savo“ išdarbius ir pagaliaus „savo“ valdininkus – tai juk visū „tautystės“ ieškinių galas. Prieš tokį šauksmą, prieš tokius norus, sakau, nieko priešingo negalima turėti juo labiau, kad jie visai sutinka su bręstančiais pas mus buržuazijos idealais...“ [3, 100].

Kartu XX a. pradžios liberaliosios krypties publicistikoje pirklio personažui suteikiami siaurų pažiūrų, smulkmeniško, godaus savanaudžio bruožai: „Pirkliai dėl pinigų viską padarys, kad tik juos išsaugoti savo kišenėje“ [46, 525]. Neretai akcentuojamos negatyvios pirklio savybės: „Neduoju Dieve, kokiam vaikui būti tos minios arčiau palapinės pastumtam. Tuoj rusus pirklio balsas nemandagiais žodžiais jį apdrabsto, šalin nuo palapinės varydamas“ [33, 2]. Pabrėžiant pirklių negatyvias savybes, bendra ekonominė ir moralinė būklė buvo apibūdinama taip, tarsi ją ištaisyti galėtų tik *savy*, lietuvių, pirklių sluoksnio atsiradimas.

Liberaliosios pakraipos spaudos straipsniuose galima rasti ir pozityvesnę pirklio vaizdinį. Moderniosios lietuvių tautos ir tautinės ekonomikos vizijoje to laikotarpio liberali spauda pabrėžė visuomenės luomų vieningumo idėją. Tautiškai atgimstančios visuomenės luomų vienybės idėjos kontekste piešiamas ir idealizuotas tautinės buržuazijos paveikslas: *ideališkoji lietuviškoji buržuazija* „busianti surišta patriarchališkais pančiais su savo mažesniaisiais broliais-darbininkais ir esanti su jais išvien politiškoje ir ekonomiškoje kovoje“ [20, 154]. Ryškesnės politinės problematikos straipsniuose luomų vienybės idėjos buvo taikytos ir ekonomikos sričiai: „<...> galima sakyti, apėmė Vilnių visuotinis streikas, streikas įvairių darbininkų, smulkųjų ir didesniųjų pirklių, įvairių inteligentijos profesijų, vienu žodžiu politiškoje kovoje susstrebavo darbininkai, inteligentai ir buržuazija“ [22, 102]. Garsiau socialinės vienybės idėja versle suskamba XX a. pradžios *Varpe* analizuojant samdomų

darbininkų ir įmonių savininkų konfliktus bei jų kilmę, kartu keliamas klausimas, kiek darbininkams yra svarbus darbdavio tautiškumas: „Tokiuose atsitikimuose vienybė tarp atskirų luomų labai ir labai abejotina – čia nėra vietos tautiškiems jausmams. <...> bet aš abejoju, kad prie lietuvių buržuazų padėjimas teip-pat lietuvių darbininkų būtų geresnis; pati pramonė ir darbininkai nepermanys savo pavyzdžio ir padėjimo nuo to, ar darbdavėjas bus lietuvis, ar kas kitas“ [20, 152].

Šios temos būdingos ir kitiems liberaliosios pakraipos leidiniams. Antai *Lietuvos žinio-*se autorius, nepritardamas tokiam požiūriui, rašė, kad „žmonės, kurie rūpinasi pramonės bei pirklybos kėlimu“, visiškai nepagrįstai tapatinami su darbo žmonių išnaudotojais, nes negatyvūs nežemdirbiškos veiklos vertinimai neturi pagrindo. Keldamas darbininko ir buržuazijos tautiškumo problemą straipsnio autorius ginčijo nuomonę, kad darbininkui iš esmės esą nesvarbu, kokios tautybės pramonininkai jį išnaudoja, kad savininkų etninė priklausomybė nekeičia darbininkų simpatijų ir antipatijų darbdaviams: „<...> ši pažiūra būtų teisinga, bet tik tuomet, jeigu darbininkai būtų tik darbininkai ir nesiskirstytų pagal kultūros laipsnio, budo, kalbos ir kit“ [38, 1]. Autorius nurodė, kad darbininkai (greičiausiai tai taikyta tautiškai susipratusiems) yra skirtingų tautų atstovai ir jiems turį būti svarbu, kam dirbti – *savajam* ar *svetimam*, todėl ir pirklių indėlis į moderniosios lietuvių tautos formavimąsi buvo vertinamas pagal tautinį apsisprendimą – pirklys turėjęs būti tautiškai susipratęs, kultūros ir kitų socialinių sričių rėmėjas, globėjas.

Pirklių sluoksniui skirtas vaidmuo, formuojantis moderniai lietuvių tautai, buvo siejamas ne tik su jo ekonominėmis funkcijomis, bet ir apėmė jo sociokultūrinės veiklos užduotis: „Tuo tarpu užmirštama, kad pramonės ir pirklybos kėlimas visuomenei ir patiems darbininkams taip-pat naudinga ir reikalinga, kaip ir žemės ūkio kultūros kėlimas, nes tik visoms trims visuomenės ūkio šakoms tinkamoj proporcijoj esant, gali tinkamai plėtotis technikos pažanga ir darbo našumas ir tik su tomis gali žydėti kultūra ir gerinti darbo žmonių gyvenimą“ [ten pat]. Matyt, todėl siekta išaiškinti visuomenei, kad, nepaisant darbininkų ir pirklių ekonominių interesų skirtumų, tautinio verslo kūrimo perspektyva visgi yra aktuali visoms tautos socialinėms grupėms: „<...> Teisybė, lietuvių darbininką gali lygiai išnaudoti žydas, lenkas ir lietuvis vertelga. Bet teisybė ir tai, kad prie lietuvių kultūros kėlimo, lietuviškųjų mokyklų steigimo, muziejų taisymo, prie lietuviškos literatūros leidimo ir palaikymo visuomet greičiau prisidės lietuvis vertelga, nekaip žydas, lenkas, latvis. Nes jiems pirmiausia rūpi savoji, ne lietuviškoji kultūra, o lietuvis darbininkas geriausia gali tobulinties vėl tik savoje gimtoje kultūroje. Iš čia mes aiškiausia matome, kad nors darbininkui vis tiek, kokios tautos žmogui jisai dirba ir savo darbo dalį palieka, bet ne vis tiek, kame ir kaip toji darbdaviui paliktoji darbo dalis sunaudojama“ [ten pat]. Šių pažiūrų šalininkai sutarė, kad ekonominės vienybės pagrindas apima kultūrinius interesus, nes greičiausiai tik *savas* palaikys *savąjį*, tik *savas* pirklys finansuos *savąją* kultūrą, o lietuviui pirkliui turės rūpėti *savos* tautos interesai, kartu buvo kritikuojamas lietuvių kilmės pirklių menkas, neišsąmonintas tautiškumas.

Liberalių pažiūrų inteligentai buvo įsitikinę, kad riboti pirklių interesai, taip pat jų šliejimasis prie kitų etninių grupių ar kultūrų ne tik stabdo tautinės buržuazijos formavimąsi, bet pakerta tautinio verslo pamatus, gal net trukdo visuomenės raidai. Svarbu pažymėti, kad XX a. pradžioje liberaliųjų nuostatų publicistai ne tik svarstė pirklių kaip potencialių tautinio verslo kūrėjų reikalingumą tautinės visuomenės formavimuisi, bet ir realiai siekė, kad atsirastų komercija užsiimantis lietuviškas verslas, ragino jo atstovus imtis visuomeninės ir kultūrinės veiklos.

XX a. pirmaisiais dešimtmečiais skleisdama verslo „atlietuvinimo“ viziją liberalioji srovė verslą skirstė į *savųjų* ir *svetimų*. Laikotarpio ideologijai būdinga *savųjų* ir *svetimų* kategorijų perskyra buvo pasitelkiama ir aštresnei savųjų neveiklumo, tradicinio požiūrio į verslą kritikai: „Mes taip atsilikę nuo kitų tautų, kad, galima sakyti, nepažįstam gerai gyvenimo abėcėlės, nenuvaldom paprasčiausio ekonomiškame gyvenime įrankio. Mes beraščiai, mes menki ūkininkai, mes nenusimaną darbininkai, mes kūdikiai-amatininkai, mes nenuvuokus pramoninkai, pirkliai“ [37, 1]. Susiklosčiusių valstietiškų nuostatų ir praktikų kritika siekta skatinti agrarinės lietuvių visuomenės savirefleksiją, keisti jų elgesį bei vertybines orientacijas, o keliant lietuvių kilmės pirklių kultūrinės savimonės stokos problemą – pažadinti lietuvių verslininkų tautinį sąmoningumą. Šiais kritiniais straipsniais siekta atkreipti lietuviškai skaitančios visuomenės dėmesį į lietuvių verslumo galimybes, pirklių tautinio savęs identifikavimo problemą, visuomenės sluoksnių antagonizmą. Liberaliosios krypties spauda svarstė ne vien pirklio visuomeninės veiklos svarbą tautinio atgimimo judėjime, buvo aptariami ir socialinio susisluoksniavimo klausimai tautinės visuomenės radimosi išvakarėse, drauge kelta luomų vienybės idėja. XX a. pradžioje liberaliojoje spaudoje formuojamas sąmoningumas buvo pritaikytas ir tautiškumui reikšti, ir ekonominei veiklai pagrįsti. Šios srovės spauda siekė perprogramuoti lietuvių buržuaziją – „elementą maždaug konservativišką“ – į tautiškai sąmoningą ekonomikos veikėją, skleidžiantį lietuviybės idėją, t. y. formuoti individą, dalyvaujantį kuriant tautinį verslą ir brandinantį lietuviškosios kultūros tradicijas.

PIRKLIO VAIZDINYS KATALIKIŠKOJE SPAUDOJE

Nors liberaliosios krypties spaudoje pastebimas autorių susirūpinimas krašto gyventojų višapuse (ekonominė, socialinė, kultūrinė) gerove, visgi latentinis klausimas – kodėl mums nesiseka ekonomikoje? – labiau būdingas katalikiškajai spaudai. Šią potemę galima išvelgti straipsniuose, kuriuose buvo keliama etninių lietuvių nutautėjimo ir sociokultūriniame gyvenime, ir ekonominėje veikloje problema, ieškoma socialinių apibrėžimų moderniai lietuvių bendruomenei ir skatinamas *lietuviško* verslininkų sluoksnio formavimasis.

Tautinio lietuviško verslo sluoksniui katalikiškoji spauda, kaip ir liberaliosios srovės veikėjai, skyrė tam tikras sociokultūrinės ir socialinės-ekonominės funkcijas: tautiniu pagrindu formuojamas kapitalas turėtų būti panaudotas ne tik keliant atskirų individų, tautos socialinę gerovę, bet ir puoselėjant tautinę kultūrą, remiant tautinės inteligentijos sluoksnį.

Tačiau mažas bendrataučių pirklių ir apskritai verslininkų skaičius, taip pat ūkininkų, pajėgių tapti tautinio verslo kūrėjais, pasyvumas katalikiškoje spaudoje buvo laikomi trūkumais, lėtinančiais tautinio verslo radimąsi. Turbūt dėl to šios krypties spaudoje, pradėjus dialogą apie kitų (nežemdirbinių) verslų privalumus, adresatu pirmiausia pasirinkti valstiečiai.

Katalikiškoje spaudoje daugiausia sielojamasi dėl valstiečių tamsumo, neišsilavinimo, nenoro keistis ir dažno girtavimo kaip socialinės apatijos priežasčių. Svarbiausiomis neveiklumo priežastimis laikyta neišprusimas ir tingumas – kaip girtavimo pasekmės, stabdžiusios lietuviškos visuomenės švietimą, dėl to žmonės esą tamsūs, neišsilavinę, o jų verslo iniciatyva menka. Panašūs moraliniai akcentai būdingi daugeliui katalikiškosios spaudos leidinių, kurių puslapiuose valstiečiai barami už dykinėjimą, tinginiavimą, netvarką, elementarios higienos nesilaikymą. Greta raginama modernizuoti žemės ūkį – kelti jo našumą, taikyti naujas technologijas, taip pat mokoma kaupti kapitalą, prekybos įgūdžius, siekiama supažindinti valstietį su ekonomine rinkos būkle, spausdinamos žemės ūkio produktų kainos; aiškinami ūkininkavimo principai – kada, kaip ir kokias kultūras patogiausia sėti, kokios trąšos tinka vienai ar kitai kultūrai auginti, mokoma vesti apskaitos knygas, aiškinamas prekybos, kaip greitesnio

pralobimo būdo, pranašumas, palyginti su žemdirbyste ir pan. Pavyzdžiui, *Šviesoje* paskelbtame Petro Leono straipsnyje „Keli žodei apie prekystę (kupczystę) ir amatus“ [35, 49–51] kritikuojamas valstiečių neišprusimas, prisirišimas prie žemės ūkio darbų („Paprotys už prigimimą piktesnis“), jų nenoras imtis nežemdirbinių verslų („<...> bet kam mums toji prekyste, mes turime sav lauko, jį apžiūrime ir isz jo gyvename“), negebėjimas konsoliduotis („Žydams sekasi gyventi dėl-to, kad tarp jų yra vienybė, kad jie eina už vienas kitą“).

Kitame nežinomo autoriaus straipsnyje „Apie kupczysta ir remestus“ aiškinama, kad prisirišimas vien prie žemės ūkio mažina tautos ekonominį pajėgumą, verslo galimybes: „Pas mus Lietuvoje ir Žemaicziuse kupszysta ir remestai atliktu labai svarbų darbą, taj yra sutvertų lietuviszką–mieszcziomszką stoną. Dabar pas mus po miestus gyvena svetimtaucziai: Maskoliaj, Lenkaj, Žydaj ir kiti. Tokiu būdu sunkiausią darbą parupinimą dunos atliekame mes, o lengvesnį ir pelningesnį darbą, remestus ir ipacz kupczystą, pavedam tiems atejunams, o da-gi netikėliams, kurie negana ką susikrauja turtus isz mūsų kruvino darbo, ale spėdzia sląstus ant mūsų pačių. <...> Tum tarpu mes visaj galetumem apsiejti be tų geradėjų ir tie pinigai, ką dabar renka nu mūsų tie svetimtaucziai, galėtu patekti į mus pačių rankas. Ipač dabar rejktu stengtis iszrasti kitą kokį pelną, kada paliko menki metaj ir pigumas žemės vajių“ [1, 65–66]. Šiuo požiūriu katalikiškuose leidiniuose ekonominės paskirties straipsnių retorika tapati: daugiausia rašoma apie tai, kaip pagerinti valstiečių ekonominę padėtį, jų galimybes imtis verslo ir skatinti verslumą, taip pat peikiamas valstiečių pasyvumas, neveiklumas, neišprusimas ir skatinama tapti verslininkais, pirkliais. Raginimas užsiimti prekyba ir amatais, perimti verslą į savo rankas išliko aktualus ir XX a. pradžioje.

Dažnai straipsniuose minimas negatyvus tuometinės visuomenės požiūris į prekybą kaip į neetišką, nesąžiningą veiklą. Šiuo aspektu katalikiškoje spaudoje, pavyzdžiui, jau minėtame P. Leono straipsnyje, buvo siekiama keisti gyventojų vertinimus: „Daugumai isz mūsų rodosi, kad prekikas negali pasilikti doru ir teisingu žmogumi, kad jis turi sukti. Taip mums rodosi to dėl, jog mes matome, kad taip daro visi beveik Lietuvos prekikai, t. y. žydai; nematydami geresnio paveikslo, mes negalime kitaip misliti. Bet szita nuomonė suvis neteisinga: sukczius tai vagis, o prekyste tai ne vagystė“ [35, 49]. Katalikiškoje spaudoje išryškėjo žydų prekybininkų, žydų pirklių įsivyravimo Lietuvos ekonominiame gyvenime temos.

Žydų tautybės gyventojų vyravimu versluose ir ypač prekyboje galima paaiškinti dažnai pasitaikantį apibendrintą, kaip ir liberaliosios pakraipos spaudoje, žydų pirklių įvaizdį, kuriam kartais priešpriešinamas pirklio krikščionio paveikslas. Tarp vienoje teritorijoje gyvenančių skirtingų etnokonfesinių grupių atsirandanti kultūrinė ir socialinė įtampa turėjo ir ekonominį atspalvį, ypač šioms grupėms specializuojantis skirtingose ūkinės veiklos srityse. Lietuvos gyventojų daliai būdingas negatyvus požiūris į prekybą kaip ūkinės veiklos formą ir neigiamas pirklio (prekybininko) vaizdinys savo ruožtu buvo siejami su etnine-religine grupe. Tad ir katalikiškoje spaudoje dėl jai būdingos angažuotos pasaulėžiūros ir dėl tautinio sąjūdžio laikotarpiu suformuluotos verslo „atlietuvinimo“ programos versluose, ypač prekyboje, įsitvirtinusi etnokonfesinė grupė – žydų pirklys, žydų prekybininkas – tapo pagrindiniu moralinio užsipuolimo taikiniu.

Nors dar XIX a. pirmosios pusės visuomenei buvo būdinga racionaliai aiškinti pirklių ir prekybininkų žydų nesąžiningumo priežastis (2), vis dėlto XIX a. pabaigoje – XX a.

(2) Vienas tokių Vladimiras Gadonas problemos šaknis matė pačios žydų bendruomenės papročiuose, pirmiausia daiktus ir maistą skirstant į švairius ir nešvairius („košer“ ir „treiff“), kurie yra per brangūs žydų varguomenei įsigyti. Griežti papročiai verčia arba sukčiauti, kad prasimanėtų tiems daiktams lėšų, arba apgaulinėti bendruomenę ir nesilaikyti šio papročio.

pradžioje, matant žydus tarp savo pagrindinių ekonominių konkurentų, konkurentams nurungti spaudoje buvo pasitelkiamos ir moralinio šantažo priemonės – nesąžiningo prekybininko charakteristikos. Tokie naratyvai – labai ryškūs katalikų spaudoje – modeliauvo etniškumu paremtą verslo viziją. XIX a. pabaigoje žydų etninę grupę matant ir kaip kolektyvinį konkurentą versle (3), pirklio portretas su pabrėžtais negatyviais moraliniais bruožais buvo šio regiono ekonominio antisemitizmo vaizdinių centre. L. Truska nurodė, kad dar XIX a. pabaigoje visa spauda, nepaisant jos ideologinės pakraipos, mirgėjo doro lietuvio ir nemoralaus žydo portretais. Pabrėžiamas žydų godumas, besaikis pelno vaikymas, pasirengimas bet kam vardan naudos – sukčiauti, vogti, priiminėti vogtus daiktus iš ūkininkų samdinių, net vaikų. Nedorėlių pasitaiko ir tarp lietuvių, tačiau iš doros kelio esą juos išveda žydai, anksčiau lietuviai taip nesielgdavo [57, 36]. Didaktiška laikotarpio periodika kūrė sąžiningo ir doro lietuvio kataliko pirklio idealą, paryškinimui gretindama jį su žydu, kuriam buvo priskiriamos ryškiausios visų to meto vaizduotėje glūdinčių nedorybių spalvos.

Tokiuose vaizdiniuose gausu ir buitinio antisemitizmo elementų: „Ramu darosi skaitant laikraščiuose, kaip lietuviai pradeda krutėti. Ten draugija susitaisė, kitur ūkiškasis ratelis, arba lietuvių kromas žydelems pilną nutraukė. Mokykloms žmoneliai deda paskutinį skaitiką <...>“ [45, 59]. Tačiau panašūs pastebėjimai buvo taikomi ne tiek žydams kaip tautai, kiek žydams kaip ekonominiams konkurentams: „<...> tai kožnas kaip įmanydamas tur stengtis praplatinti ir sudrūtinti lietuvių prekištą, o prekybą mūsų krašte visų prašalaičių, o ypač žydų, stengtis pamažinti, iki visiškai ana nebus išnaikinta. Teip liepia mums daryti ne neapykanta kitų tautų, bet pats protas, pats savo krašto, savęs ir savųjų žmonių nug baisiausių vargų apginimas. Lietuva dėl lietuvių tur būti“ [42, 212]. Tokiais pasvarstymais siekta paskatinti lietuvių (ypač valstiečių) verslumą. Raginama greta žemdirbystės užsiimti kitais, pelningesniais, verslais. Tuometinis šovinistiškai skambantis šūkis „Lietuva dėl lietuvių tur būti“ turėjo ir konkretesnę, tautinio atgimimo sąlygomis iškeltą ekonominę reikšmę – skatinti verslumą tarp tautiečių. O kitataučių „stūmimas“ iš prekybos ir kitos ekonominės veiklos sričių galėjo būti suvokiamas kaip kone vienintelė galimybė neturintiems verslo įgūdžių verslo naujokams lietuviams patekti į verslo erdvę ir ilgainiui pakeisti nelietuvišką bankininkų, pramonininkų ir pirklių kontingentą lietuvių kilmės verslininkų sluoksniu.

XIX a. 9-ojo dešimtmečio pabaigoje *Žemaičių ir Lietuvos apžvalgoje* rašyta, kad reikia sutelkti tautiško idėjų artimų, *savų* verslo žmonių ratą. Jie esą turėtų įsitvirtinti visose ekonominio gyvenimo sferose, nes „Viešas gyvenimas tautos susikrauja ne tik iš žemdirbystės bet ir iš pramonės ir iš prekybos (pirklystės, kupčistės)“ [40, 2]. Moderniai lietuvių tautai klojant moderniosios ekonomikos pamatus, XIX a. pabaigoje autoriai savo uždaviniu laikė tautiškai sąmoningo pirklių sluoksnio ugdymą.

Tad sociokultūriniam moderniosios lietuvių tautos gyvenime pirklių (daugiausia prekybininkų) veiklai katalikiškoji spauda skyrė svarbų vaidmenį. Lietuvių tautinio sąjūdžio kontekste formuota ateities vizija XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje turėjo konstruktyvų ir gana pragmatišką aspektą, galėjusi nukreipti tautiečių energiją konkretesnės ekonominės veiklos kryptimi ir suteikti šiai veiklai prasingumą. Verslo „atlietuvinimo“ idėjoje galima pamatyti ir Vidurio rytų Europos regionui būdingą politinę viziją: vienos etninės kilmės ūkio subjektų veiklos pagrindu būtų formuojamas tautos labui (galbūt ir tautinei valstybei kaip tolesnės ateities siekiui) skirtas kapitalas.

(3) V. Sirutavičius pažymi, kad Vidurio ir Rytų Europos tautinių sąjūdžių ideologai žydus laikė labai apskriū kolektyviniu konkurentu, kurį, norint garantuoti savo tautos tapsmą, reikia įveikti.

Tautinio atgimimo ideologiją taikant valstiečiams, kaip perspektyviausiam tautinę visuomenę sutelkiančiam sluoksniui, kuris pajėgus būti produktyviu ekonominio gyvenimo dalyviu ir kurti tautinės ekonomikos pamatus lietuviškojo tautiškumo ideologijoje, rašyta ir apie kitataučių daugumą ekonomikos srityje. Su šiuo kontekstu reikėtų sieti ir apgailėstavičius lietuviškoje spaudoje dėl žydų vyravimo versle ir prekyboje. Tuo straipsnių autoriai siekė pastūmėti lietuvių ūkininkus imtis jiems nebūdingos veiklos: „Prekyba pas mus rankose žydų. Lietuvis prekią (pirklys) taip retas, jog gali sakyti, kad tokių beveik nėra. Dėlto gerai būtų, kad tie, kurie negali matytis iš žemės, intų bandyti, ar negalės pramisti iš prekybos. Tai būtų ir jiems naudinga ir gerai būtų visiems, nes nors kiek išsiliustų nu žydiškų žabangų. <...> Tiesa tai, jog mūsų svietas neapsukrus ir nu amžių nepratęs pirkliauti, iš sykio negalės tame dalyke žydus pavyti, ir neviens žlugs. Bet visgi reiktų bandyti. (Nekuriuos vietose jau ir bandoma)“ [ten pat].

XX a. pradžios publikacijose ir toliau plėtojama tokia verslo kūrimo vizija, kurioje lietuvių kilmės ekonomikos veikėjams skiriamas pagrindinis vaidmuo kuriant visavertę tautinę visuomenę. Todėl „racionalaus“ požiūrio į ekonominę veiklą lietuviškai skaitančioje auditorijoje skatinimas, siekiant aktyvuoti besiformuojančios modernios lietuvių visuomenės komercinę veiklą ir stambiųjų pirklių iš lietuvių sluoksnio atsiradimą, kaip materialų tautinės visuomenės visavertiškumo pagrindą, buvo vienas būdingesnių motyvų tautinę savimonę žadinančiuose straipsniuose: „Paimkime prekybą į savo rankas, o pelnas eis ne į svetimos tautos kišenių, bet į savos. <...> Pirkliai lietuviai gyvenantieji miestuose galės lengvai leisti savo vaikus į mokslą ir tada turėsime savo skaitlingą inteligentiją. <...> mūsų miestai bus lietuvių miestais ir mės, sodiečiai, atėję į miestą jausimės, kad esame savo tėvynėje“ [2, 630]. Reikia pažymėti, kad katalikiškosios krypties lietuviškame leidinyje *Šaltinis* svarstyta pirklio socialinio vaidmens ir jo veiklos tema apėmė modernėjančios tautos socialinių sluoksnių savęs identifikavimo klausimus: „Šiuo laiku kamajiškių inteligentija pasidalijo į dvi partijas: buržuazu ir mažesniųjų brolių. Paskutinieji yra daug pagirtinesni ir juos galima vadinti tikrais tėvynainiais. Kas link buržuazų, tai patarlė „sotus alkano nemato“ labai jiems pritinka“ [11, 18]. Katalikiškoji spauda mažai lietuvių susisluoksniavimo ir socialinės lygybės temas, veikiau besiformuojančios modernios lietuvių tautos orientyrais įvardijo atskirų socialinių sluoksnių solidarumą. Ekonominių temų straipsniuose buvo svarstoma pirklių bei darbininkų ir valstiečių konsolidavimosi etniniu pagrindu būtinybė. Be to, tikėtasi, kad „<...> lietuviai pirkliai taip neišnaudos mūsų brolių, kaip gudriai išnaudoja žydai. Tiek tik apčiupai matau naudos atėmus prekybą ir amatus iš svetimos tautos rankų“ [2, 630].

Kartu pripažino žydų pirklių verslinį pranašumą: „Reikia pripažinti, kad žydai turi nemažai pirkliui reikalingo gabumo. Jie moka gerai aprokuoti visas veikiančias aplinkybes, pramato reikalus turi užtektinai drąsos, energijos ir ištvermės, o prie to viso reikia pridėti žydų solidarumą“ [6, 320]. Sąmoningas, gerai išmanantis padėtį rinkoje, energingas verslininkas, aktyvus tautinio atgimimo veikėjas – tokį „idealo“ lietuvių pirklio vaizdinį kūrė katalikiškosios spaudos autoriai, pasiremdami žydų pirklių, matyt, kaip universalesnio verslininko tipo, vaizdavimu, o „žydų solidarumas“ – pagrindinė vertybinė tiek ekonominės, tiek sociokultūrinės srities norma – buvo pasitelkiamas kaip etalonas formuojant *savų* pirklių sluoksnį, kartu apėmė tautinio atgimimo veikėjų modeliuotą vieningos tautos konstrukta – tautos vienijimosi idėją visuose viešojo gyvenimo sferose, taip pat ir ekonomikoje.

Taigi tautos konsolidavimosi motyvai, sociokultūriniai siekimai tautinio atgimimo idėjos kontekste buvo projektuojami pasitelkus ekonominius veiksnus. Tautos vienijimosi

idėja ekonominiame gyvenime buvo grindžiama *savųjų* verslo palaikymu: „Užtat ir šiame dalyke agituokime, raginkime žmones palaikyti savuosius, kaip išrodinėjame žmonėms lenkų šunynes, taip išrodinėkime žmonėms ir žydų suktybes, o tokiu būdu sodiečius privesim prie to, kad jie netikės žydams ir palaikys savuosius“ [2, 631]. Svarstydami lietuvių tautos socialinės-ekonominės ir sociokultūrinės veiklos galimybes krikščionys inteligentai norėjo nustatyti jėgų balansą konkurencinėje kovoje, kad lietuvių bendruomenės atstovams verslo erdvės taptų paprasčiau pasiekiamos, kartu siekė formuoti tautiškai susivokusį *savųjų* verslo atstovų sluoksnį. Jų manymu, susiformavęs stiprus *savųjų* pirklių / buržuazijos sluoksnis palaikys lietuviybės idėjų sklaidą. Tad pirklių visuomeninės veiklos rezultatai pirmiausia buvo vertinami pagal pirklių tautinį sąmoningumą.

Gal todėl nelietuvišką kultūrinę tapatybę priėmę lietuvių kilmės pirkliai buvo šaržuojami, peikiama jų tautinės savirefleksijos stoka: „Visur ir visada mes rasime didesnę dalį lietuvių pramoninkų besididžiuojančių priklausymu vokiečių, airių ir lenkų draugijom ir besiraukančius kada mato savo tautos žmones einančius pas svetimtaučius pirkt sau reikalingus daiktus, berūgojančius ant savųjų jog tie jų nerėmia“ [9, 567]. Atrodo, kad katalikiškų pažiūrų straipsnių autoriams ypač buvo svarbu aiškinti valstiečiams pirklių atliekamų ekonominių funkcijų naudą visuomenės gyvenime, o tautiškai apsisprendusio pirklio tipas buvo vertinamas dar ir kaip lietuvių tautos vienytojas.

Pažymėtina, kad ir katalikiškojoje, ir liberaliosios pakraipos spaudoje keliami pirklio socialinio vaidmens būtinybė buvo paremta ir pamatine tautos konsolidavimosi nuostata, ir pirklių kaip verslo sluoksnio atstovų etiniais standartais. Abiejų krypčių spaudoje buvo konstruojami verslininko etikos etalonai tautiškumo idėjos kontekste. Liberalioji srovė, laikydama socialinių sluoksnių lygybės principo, „idealųjį“ pirklio tipą matė tautiškai susivokusį, tolerantišką liaudies interesams. Katalikiškoji spauda labiau buvo linkusi pasitelkti krikščioniškosios etikos principus ir etinių vertybių standartus: „Kalbindami žmones pirkti pas lietuvius drauge reikalaukime, kad lietuviai pirkliai žmoniškai, mandagiai apsieitų, kad nenuduotų ponų. <...> Pirklys krautuvėje tegu užmiršta visą politiką, o viena politika tegu jam rūpi – švelniai apsieiti su žmonėmis, duoti geras ir pigią kainą prekes“ [2, 631].

Ir katalikiškosios, ir liberaliosios krypties spaudoje pirkliai ir verslo žmonės buvo skatinami prisidėti prie tautinio sąjūdžio ne tik klojant tautinės ekonomikos pamatus, bet ir dalyvaujant sociokultūriniame gyvenime. Buvo manoma, kad lietuvių pirkliai turėjo nurungti ne vien ekonomine prasme stiprius konkurentus, kartu turėjo prilygti jiems ir tautinio sąmoningumo lygiu: „Dėliai visa to, kas aprašyta, žydų sankrovos tarpsta, o mūsų žmonės tik žiūri pavydėdami“ [10, 354]; „Visi Kauno žydai, ypač piniguočiai įsitaisė labai puikią amatų mokyklą ir daug įvairių dirbtuvių“ [44, 159]. Neretai, stimuliuodami lietuvių kilmės pirklių tautinę savivoką, katalikiškosios spaudos autoriai tautiškai sąmoningo, solidaraus pirklio savybes apibūdindavo žydų pirklių pavyzdžiu: „Be to, jų rankose dideli turtai, pas juos kuo didžiausia vienybė, taip reikalinga pirklyboje“ [30, 370]. Ne tik buvo peikiamas lietuviškas neapsukrumas ir nenuovoka versle, bet ir bendrataučių abejingumas bendriems reikalams, palyginti su žydų bendruomene: „<...> Kaip tai sunku įkurti mokyklą arba surinkti pinigų kokiam viešam reikalui! <...> Gyvenantieji miestuose žydai ir kiti svetimtaučiai pirkliai šimtus tukstančių vartoja. Iš kur gauti tie pinigai, kas juos sukrovė? Tai mūsų broliai lietuviai sudėjo tuos turtus, parduodami ir pirkdami visus savo daiktus per jų rankas ir skirdami už tą tarpininkavimą didelį pelną“ [ten pat].

Pirklių ekonominės veiklos subordinavimą bendriems visuomeniniams reikalams laikę tiesiogine pirklių pareiga, XX a. pradžios katalikiškosios spaudos autoriai kvietė moderninti žemės ūkį, kėlė nežemdirbinio verslo privalumus. Taip siekta sutelkti visuomenę lietuviško verslo ir kapitalo kūrimui. Šiuo visuomenės raidos etapu krikščioniškosios krypties autoriai pirklio socialinį vaidmenį konstravo supindami dorą krikščionio ir tautiškai susivokusio žmogaus charakteristikas ir aiškindami tautinės ekonomikos kūrimo svarbą moderniosios lietuvių tautos formavimuisi.

XX a. pradžioje *Šaltinis* ne tik ieškojo pirklių ekonominio ir socialinio vaidmens sąlyčio taškų, bet ir rašė apie bendrą pirklių / verslininkų visuomeninės veiklos tikslą – panaudoti kapitalą savo tautos gerovei. Kalbėdami apie pirklio visuomeninės veiklos naudą ir būtinybę dauguma autorių aptarė tokios veiklos orientyrus – kuriant stiprius ekonomikos pamatus, įsitraukti į tautos sociokultūrinį gyvenimą: „Už tuos pinigus pristeigta daug prieglaudų, mokyklų, knygynų ir visokių kitų naudingiausių žmonėms įstaigų, kurie laikysis iš nuosimčių. Laimė tai šaliai, tai tėvynei, kuri turi tokių sūnų. Atsiminus apie Lietuvą, turėtume nuliūsti ir tik pavydėti kitiems laimės. <...> Oi, lietuviai nenusiminkime! Jei nėra kas mums duotų milijoną – milijardą, jei pagalios mūsų ponai, iš mūsų naudą traukdami, mums nieko neduoda, tai patįs dėkime po kiek išgalime, o pajėgtume surinkti kapitalą, kuris pakeltų mūsų tėvynę“ [39, 277].

Kuriamas pirklio-mecenato vaizdinys liudijo augančius tautinės kultūros poreikius ir problemišką tautinio judėjimo finansavimą: „Dvarininkai, kurie dar galėtų šį-tą aukoti viešam labai apskritai imant, neužjaučia mūsų darbui. Miestuose ir miesteliuose, kitur gana turtingas vaizbūnų luomas, pas mus susideda iš žydų, neturinčių su mumis nieko bendro. Mums belieka pusvargių kaimiečių minios, kunigai ir svietieškųjų inteligentų sauja. Kunigai ir svietieškieji inteligentai, kiek galėdami, duoda viešiemis reikalams, bet sodiečiai maža teprisideda su savo skatiku“ [23, 313]. Savo tautos pirklys, paprastai kilęs iš ūkininkų, buvo vaizduojamas kaip tautiškai susivokęs asmuo, savo kapitalu sąmoningai prisidedantis prie lietuvių tautos raidos. Toks pirklių sluoksnis modernios tautos vizijoje galėjo pakeisti bajorų luomą – aukštesnįjį visuomenės sluoksnį, kuris dar labiau buvo nutolęs nuo tautinio sąjūdžio ir jo idėjų. Galbūt pirklio, kaip aktyvaus tautinio atgimimo judėjimo dalyvio, vaizdinio atsiradimas rodo, kad katalikiškosios spaudos autoriai jį kėlė ir kaip atstovą sluoksnio, kurio politinis ir ekonominis autoritetas atstotų tautiškai susivokusį bajorų stygių.

Galima tvirtinti, kad jau XIX a. pabaigoje katalikiškoji spauda pradėjo konstruoti socialinį pirklio, kaip tautiškai susivokusio, stipraus ekonomikos veikėjo, portretą. XX a. pradžioje šis vaizdinys mažai keitėsi, akcentuojama pirklio dalyvavimo modernios tautos formavimosi procese svarba, be ekonominių, pabrėžiami pirklių sociokultūrinės veiklos uždaviniai: dalyvavimas tautos sociokultūriniame gyvenime, kultūros finansinis rėmimas ir mecenavimas. Katalikiškų pažiūrų autoriai rūpinosi ne tik modernios lietuvių tautos formavimuisi, ne tik sprendė modernėjančios visuomenės, lietuvių tautos vienijimosi problemas, bet ir siekė tautinio konsolidavimosi tarp atskirų socialinių sluoksnių. Kurdami tautiškai susipratusio pirklio vaizdinį straipsnių autoriai siekė sužadinti jų sąmoningumą, atkreipti visuomenės dėmesį į pirklių integravimosi į tautos sociokultūrinę veiklą problemas, kartu pripažino menką to meto pirklių tautinę savimonę. Su tuo katalikiškosios spaudos autoriai siejo ir savo pačių vaidmenį: šviesti ir įtraukti į sociokultūrinę lietuvių tautos skleidimo veiklą pirklius, pirmiausia kilusius iš lietuvių ūkininkų sluoksnio, ir aiškinti jų ekonominės funkcijos prasmę tautinių idėjų kontekste.

SOCIALDEMOKRATŲ SPAUDA APIE BURŽUAZIJOS / KAPITALIŠTŲ IR DARBININKŲ SANTYKIUS

Socialdemokratų spauda, kaip ir liberalioji kryptis, kėlė tautos konsolidavimosi idėją, bet kartu siekė mažinti socialinę visuomenės sluoksnių nelygybę. Deklaruodami darbininkų ekonominių, politinių, socialinių teisių gynimą socialdemokratai, skirtingai nei liberaliosios krypties atstovai, pirmiausia rūpinosi darbininkijos interesais: siekė išplėsti politines teises, didinti socialines garantijas, rūpinosi darbininkų ekonomine gerove: „Lietuvių Social-Demokratų Partija, kaipo revoliucioniška darbininkų luomos organizacija Lietuvoje, turi du siekius: iškovojojamą politiškos valdžios proletariatui ir išliuosavimą darbininkų luomos nuo kapitalizmo jungo“ [25, 4]. Darbininkų išlaisvinimą iš kapitalizmo gnaužtų laikydami pagrindiniu tikslu, jie ne tik kėlė kapitalistų ir darbininkijos ekonominių santykių problemą, bet ir matė darbininkiją kaip kapitalistinės sandaros reformatorę: „Prolerarijas bus laidotoju netik carizmo, bet ir viso dabartinio visuomenės surėdimo. Jis pakeis buržuazišką tvarka socialistišką“ [31, 66]. Socialdemokratų spaudos autorių manymu, pagerinti darbininkijos ekonominę padėtį, išplėsti socialines ir politines jos laisves įmanoma tik pakeitus egzistavusią socialinę santvarką. Nors svarbiausiomis laikytos darbininkijos socialinės, politinės, ekonominės problemos, kartu buvo aptariama darbininkų ir kapitalo savininkų, buržua („Prie kapitalistų klesos priskaitėme fabrikantus, dvarininkus, pirklus, bankierius ir turtinguosius ūkininkus“ [7, 54]) socialinių-ekonominių santykių tema.

Remdamiesi marksistine klasių teorija socialdemokratai konstravo socialinių sluoksnių priešpriešą atitinkantį visuomenės modelį: „Prisiveizėję arčiaus mūsų dienų visuomenei, lengvai pastebėsime, kad ji skiriamas į dvi, viena kitai priešingas, dalis arba klesas – į buržuazų ir kapitalistų ir proletarų arba darbininkų klesą“ [ten pat, 2]. Pagrindinėmis įvardijus buržuazijos ir darbininkų *klesas*, svarbiausia socialine ir politine problema buvo laikoma kapitalo turėtojų ir darbininkų interesų priešprieša ir dėl to kylanti socialinė nelygybė, samdomų darbininkų beteisiškumas darbo rinkoje: „Kapitalistas gali, kaip tinkamas, numazinti algą, pailginti darbo dieną, įvesti, kokią tik sumanydamas, darbo tvarką pabrikuose ar dirbtuvėse: jis uždaro darbininką į kazarmą, laiko jį, kaip kokį kalinį, prie pabrinko vartų iškrečia jį, kaip kokį vagį <...>“ [5, 5]. Keliant darbininkų socialinės-ekonominės egzistencijos klausimus, dažnai buvo piešiamas kapitalisto išnaudotojo, kaip socialinės atskirties, ekonominės ir socialinės nelygybės skleidėjo, paveikslas: „Prie buržuazų arba kapitalistų klesos priguli visi tie, kurie turi turtą, ar tai pinigus, ar žemę, ar pabrinkus ir dirbtuves ir samdosi darbininkus dirbti jų naudai“ [7, 52].

Verslo žmonių socialinis vaidmuo moderniosios lietuvių tautos formavimesi buvo svarstomas pabrėžiant buržuazijos / kapitalistų – darbininkų „engėjų“ ir pačių darbininkų – „engiamųjų“ sluoksnių sudėtingus santykius. Greta darbininkijos „išvadavimo iš kapitalistų gnaužtų“ kaip programinio dalyko, buvo kalbama apie „engėjų“ ir „engiamųjų“ santykių sureguliuojimo siekiamybę. Tad ir kapitalistų / buržua kaip darbininkų „engėjų“ vyraujančiu vaizdiniu buvo užaštrinama egzistavusios socialinės sandaros nelygybės problema.

Kitu požiūriu buržuazija buvo pateikiama kaip iš žemesniųjų sluoksnių kilusi socialinė grupė, kaip neturtingos šlėktos ar „senosios“ buržuazijos palikuonė: „Tos „garbingos“ luomos žmonių susideda iš pralobusių meistrų ir darbininkų, iš buvusių samdinių, iš šlėktų, iš neskaitlingų ant mūsų dirvos senoviškų buržuazų; pagaliaus skaitlingiausią kuopą tų stulpų „geriausios tvarkos“ stato mūsų turtingi valščionys. Tie žmonės išmoko pripažinti

apšvietimą ir žmonišką gyvenimą, bet pasinaudoja iš jų tik jie patys. Supranta jie naudą, kurią jiems atneša dabartinė viešpatystės tvarka; žinodami juog ranka ranką plauna, jie su užtikrinimu stovi už dabartinį rėdą“ [32, 5]. Ši ištrauka rodo, kad socialdemokratų spaudoje neretai buvo smerkiamas iš visuomenės „apačių“ kilusios buržuazijos šliejimasis prie aukštesniųjų visuomenės socialinių sluoksnių, išjuokiamas parodomasis aukštesnio socialinio statuso demonstravimas, peikiamas buržuazijos sluoksniui įprastas elgesio modelis – siekti pelno išnaudojant tuos, kurie dar vakar buvo bendro likimo „draugai“: „Tokie meistrai iš buvusių nesenei samdininkų, kovojančių už pagerinimą savo buvio, pasidaro baisiais skriaudikais. Jų buvęs draugas pasidaro jiems svetimu žmogum, iš kurio rupinasi turėti kuodaugiausia pelno. Spirdami darbininką kuo ilgiausiai dirbti, dar-gi jie stengiasi jį nužeminti“ [ten pat]. Negatyviai buvo vertintas savanaudiškas kapitalo investavimas, buržuazijos ir politinės galios sąjunga ir tai, kad iš žemutiniųjų sluoksnių kilusi buržuazija vėliau gynė nelygybės principu paremtą socialinę sandarą. Ši iš „apačių“ kilusios buržuazijos socialinė užmarštis buvo labiausiai kritikuojama socialdemokratų spaudoje. Negatyvus buržua įvaizdis buvo pagrindžiamas ir iš ekonominių realiųjų kildinama kapitalistinės santvarkos logika, kuri ir vertė, kai kurių autorių įsitikinimu, visuomenėje išsiskirti savininkams ir darbininkams, „engėjams“ ir „engiamiesiems“.

Ši tvarka, socialdemokratų manymu, galėjo būti pakeista tik pašalinus egzistavusią visuomeninę santvarką. Siekdami pakeisti darbininkų socialinę-ekonominę padėtį socialdemokratai nesiekė kovoti su kapitalistais, bet laikydami ekonominius visuomenės santykius problemos esme, šios krypties autoriai kėlė visuomeninės santvarkos reformavimo poreikį. Todėl siūlyta stoti į kovą ne prieš kažkurį vieną kapitalistą: „Jeigu imsime skelbti, kad išnaikinus visus ponus, kapitalistus įvesime socialistišką surėdymą, tai abejojų ar rasime daug tokių apgynėjų. Užmušus vieną poną, atsiras kitas, išnaikys visus, atsiras iš tų pačių, kurie skriaus dar labiau. Reikia kovoti ne prieš tokį ir tokį kapitalistą, bet prieš tą, kad gali atsirasti kapitalistai, kad gali išnaudoti žmones; jeigu padarysi taip, kad nebegalės išnaudoti žmonių, tai ir patys išnaudotojai išnyks. Tas pats ir su valdžia. Jeigu įvesti tokį surėdymą, kad nebegalės ministerijai ir visokie valdžios tarnai skriausti žmonių, tai nebus reikalo ir juos naikinti“ [34, 84]. Norėta iš esmės pašalinti vertikalius valdančiųjų ir išnaudojamųjų socialinių grupių priklausomybės ryšius, panaikinti darbininkijos išnaudojimą ir socialinę bei ekonominę priešpriešą tarp šių socialinių grupių.

Socialdemokratų spaudoje klausimas, ar *savoji* buržuazija mažiau išnaudos bendrataučius darbininkus, mažai reflektuotas. Išnaudojimas buvo matomas kaip bendras kapitalistinės visuomenės bruožas, nepriklausantis nuo „tautybių“: buržuazijai nesą svarbu, kokios tautos darbininkai jai dirba, svarbiausia yra gaunamas pelnas. Manyta, kad materialūs buržuazijos interesai neleisdžia šiems sluoksniams tinkamai įsitraukti ir į tautinio atgimimo judėjimą: „<...> Bet blogiausia tai, kad buržuazija, keldama savo naudai tautiškus vaidus, ne pati stoja į kovą, bet paprastai stumia į ją darbo žmones; tie kovoja, reikale guldo savo galvas, o buržuazija turi iš to pinigiską pelną“ [41, 258].

Buržuazijos ir darbininkijos tikslai esą skirtingi: darbininkija kovoja dėl visuotinės, visų tautų gerovės, o buržuazijos siekiai – savanaudiški ir siaurai nacionalistiški: „Tik buržuazija, skelbdama meilę savo tautos ir reikalaudama jai laisvės, sėja kitų tautų neapykantą ji stengiasi užmesti pinkles ir pavergti silpnesniąsias tautas. Nesunku suprasti, dėlko ji taip daro. Buržuazijos gyvenimo tikslas – uždirbti pinigą. Pinigu ji viską matuoja (mieruoja). <...> Dėl to buržuazija niekuomet nepraleidžia progos pakurstyti savo tautiečių patriotizmą, kad jie eitų ir sugniaužtų silpnesnę tautą-kaimynę. Ji nori ištautinimu ar užgrobimu paversti jos

šalių rinka, iš kurio pergalėtojų buržuazija“ [ten pat, 257]. Socialdemokratų spaudai nebūdingos dažnos krikščioniškosios ir liberaliosios krypties spaudoje socialinių-ekonominių ir etnokonfesinių kategorijų sąsajos. Kairiosios spaudos atstovams pirmiausia rūpėjo socialinės ir ekonominės nelygybės reikalai: pasak jų, verslas, ekonomika apskritai turinti būti formuojama laikantis socialinės lygybės principų – taip, kad neliktų nei „išnaudotojų“, nei „išnaudojamųjų“. Gal todėl buvo keliami ne tiek iš lietuvių bendruomenės kilusios buržuazijos negausaus sluoksnio problema, jos tautinės savirefleksijos ar kitatautės ir lietuvių buržuazijos santykių klausimai, tačiau rašoma apie sociokultūrinę kitatautės buržuazijos įtaką, aptariami socialiniai-ekonominiai lietuvių darbininkijos ir kitatautės buržuazijos tarpusavio santykiai.

Pavyzdžiui, viename straipsnyje visuomenė įspėjama dėl galimos lenkų buržuazijos keliamos sociokultūrinės grėsmės: „<...> tarp Lenkijos buržuazijos atsiras nemaža tokių žmonių, kurie, patriotizmu prisidengdami, stengsis užmesti lietuviams savo kalbą ir kultūrą. <...> Tokiu būdu, atskyrę Suvalkų guberniją nuo Lenkijos, prašalinsime bergždžią tautų kovą ir tuomi sutausosime Lietuvos proletarams daug jėgų, kurias jie galės sunaudoti kovai už geresnį būvį ir šviesesnę ateitį“ [27, 166]. Kitas autorius atkreipė skaitytojų dėmesį į „maskolių“ buržuazijos galimybę sukelti dar didesnę ekonominę priklausomybės grėsmę: „Išgirsi maskolius „socialdemokratus“ sakant: kam atsiskirti, kad galėtume drauge nuversti kapitalizmą. Ačiu už gerą rodą ir norą: nenorime męs, kad ir ant mūsų sprando išlietų siutą maskolių buržuazai. Perbrangus datyrimas, ir be to turime savo buržuazus“ [24, 46].

Vis dėlto besiformuojančiai lietuvių tautinei buržuazijai buvo skiriamas vaidmuo ir socialdemokratų socialinėje vizijoje. Kol lietuvių tautinė buržuazija esanti silpna, kol kovoje su caro valdžia ji galėjusi talkinti darbininkijai, tol socialdemokratai matė galimybę įtraukti lietuvių buržuaziją į revoliucinį darbininkų judėjimą: „<...> Bet yra atsitikimai, kuomet darbininkų ir kapitalistų reikalai tarytum susieina. Taip gali išveizėti iš šalies žiūrint, kuomet buržuazija drauge su darbininkais kovoja su valdžios slėgimu, arba kaip šiandien pas mus, Lietuvoj, kovoja už Lietuvos autonomiją, už tautišką mokyklą ir kitus dalykus“ [7, 55]. Tačiau įspėjama, kad tautinė buržuazija eis išvien su darbininkais tol, kol jai teks ginti savo interesus, ir tol, kol nebus įtvirtintos ekonominės pozicijos. Tolesnis buržuazijos dalyvavimas revoliuciniame judėjime buvo vertinamas atsargiai ir su išlygomis, nes ir tautinė buržuazija priklausanti viešpataujančiųjų sluoksniui: „<...> Taigi kovodami drauge su buržuazija, darbininkai visuomet privalo atminti, kad ta vienybė tik laikina, kad buržuazijos ir darbininkų klesos reikalai griežtai priešingi, ir tas visuomet turi pasirodyti“ [ten pat]. Sustiprėjusi ekonomiškai ir politiškai lietuvių buržuazija atsisakysianti kolektyvinių pastangų gerinti tautos ateitį, bendradarbiauti su darbininkija, greičiausiai atsisakys visuotinės lygybės ir laisvės, solidarumo idėjų: „Kolai lietuvių buržuazija da silpna, ji daugiausia tik ginasi nuo kitų, bet kaip tik-kiek susitiprės, tuoj ir ji pradės spausti silpnesniusius. Tokiais keliais eina visos atgijančios tautos – tokiais eis ir lietuvių tauta“ [17, 40]. Liberaliosios ir krikščioniškosios spaudos universalizuojama tautiškumu grįsta vienybės idėja socialdemokratų spaudoje buvo pakeista bendresne gyventojų solidarumo idėja, ekonominių ir socialinių darbininkijos interesų gynimu. Turbūt todėl autoriai nebuvo tokie kategoriški svetimtaučių pirklių, svetimtautės (ypač žydų) buržuazijos atžvilgiu, nors ir jų tekstuose neapsieita be žydų buržuazijos temos.

Pastaruosius aptarimus socialdemokratų krypties spaudoje paskatino 1905–1907 m. politiniai įvykiai, kai, ypač rinkimų į Rusijos Dūmą metu, išryškėjo pastangos suartinti dvi

izoliuotas – žydų ir krikščionių – bendruomenės (4). Kaip pažymi L. Venclauskas, tyrėjai vieningai sutaria, kad lietuvių ir žydų aljansas rinkimuose į Rusijos Dūmą buvo sėkmingas, abiem pusėms atnešęs naudos, o kartu dalyje visuomenės (ypač tarp inteligentijos ir politikų) įtvirtinęs nuostatą, kad žydų bendruomenė yra patikima partnerė, proletuviška ir palaiko esminius lietuvių siekius [59, 122]. Tačiau ir pats autorius pripažino, jog nuostata, kad su žydais susidėti esą nenaudinga ir pavojinga, dalyje periodikos visgi liko nepakitusi, nes parėmus juos kovoje dėl emancipacijos, lietuviams bus dar sunkiau su žydais konkuruoti arba jie tiesiog bus nustelbti žydų [ten pat]. S. Atamukas pažymi, kad tautinio atgimimo veikėjai, į savo gretas priimdami perkrikštytus arba sulietuvėjusius žydus, kartu aštriai kritikavo žydus verslininkus, jų nacionaliniai santykiai nebuvo susiklostę, abi tautos rūpinosi savo tikslais, ieškojo savų būdų jiems pasiekti netapdamos sąjungininkėmis [48, 110–111]. Tad 1905–1907 m. įvykių metu skatintas žydų ir lietuvių bendradarbiavimas politinėje erdvėje, ekonominių straipsnių retorikoje, aptariant lietuvių ir žydų santykius, taip pat tęsiama žydų vyravimo versle tema.

Šių temų plėtojimą liberalių ir krikščioniškųjų nuostatų spaudoje skatino, kaip jau rašyta, jų ideologų kuriamas tautinio verslo modelis, etniškumo kriterijais paremta verslo vizija. Matyt, todėl į apyvartą įtrauktas tautiškai susivokusio lietuvių pirklio / buržua vaizdinys buvo kuriamas priešpriešinant jam ekonomikos srityje vyraujančius žydų pirklius / buržua. Šis stereotipiniu tapęs žydų pirklio portretas išryškino trūkstamas lietuvių verslininkų savybes ir apibrėžė tam tikrą etinį kodeksą.

Socialdemokratinės orientacijos spaudoje pirklių / buržuazijos žydų ir lietuvių tema iš esmės nebuvo aptariama. Šios krypties atstovai savo rašiniuose lygiateisės, lygiaverčių ekonominių santykių visuomenės sukūrimą laikė galimu reformavus kapitalistinių santykių sistemą. Etnokultūrinėmis perskyromis operuojanti retorika ekonomikos santykiams skirtuose straipsniuose (pavyzdžiui, „Paprastai yra sakoma, kad žydai, pirkliaudami, apgauna saiku ir svaru ir apskritai imant daro visokias suktybes. Kas pasakyta apie pirkliavimą, tai gryna teisybė. <...> Čion visi pirkliai lygus, kiekvienas stengiasi daugiau užsidirbti, dėlto nesidrovi įsukti pirkėjui seną užsigulėjusią prekę (tavorą) už naują, visoki šlamštą parduoti už geriausią. Taip elgiasi visi pirkliai, ir lenkai, ir rusai, ir vokiečiai, ir žydai: tarpu rusų nebereikalo yra patarlė: neapgausi – neparduosi. Pas mus Lietuvoj beveik visą prekybą žydų rankose, tai mes tik žydų suktybes matome, bet nueikite į miestus, kur daug pirklių krikščionių, ten pamatysite, kad ir tie negeriaus už žydus elgiasi. Prekyba visur paremta ant apgavymų“ [26, 166]) galėtų būti laikoma ir kitų politinių srovių spaudai būdingų diskusijų dėl žydų vyravimo versle dalimi. Socialdemokratų autoriai ne tiek rūpinosi žydų etnokultūrinio monopolio versle, kiek siejo jų vaidmenį su buržuazijai priskiriama bendra vieta marksizmo teoriniame konstrukte, pradėjo dialogą apie socialdemokratų ir kitų dviejų politinių srovių spaudoje kuriamą žydų vaidmenį versle. Socialdemokratų autoriai siekė paneigti šių politinių srovių viešai skelbiamą, ksenofobiniu matymu paremtą, visuomenę klaidinančią neigiamą žydų buržuazijos įvaizdį: „<...> Kad nebūtų nesusipratimų, pirmučiausia turiu pasakyti, kad kaip kiekviena tauta, taip ir žydų, – susideda iš dviejų

- (4) Apie tai rašė L. Truska, nurodydamas, kad 1905–1907 m. revoliucija lėmė esminius politinės lietuvių sąmonės pokyčius, taip pat ir jų požiūrį į žydus. Aktyvus žydų dalyvavimas demokratiname Rusijos sąjūdyje, ypač 1905–1907 m. revoliucijoje, pakeitė dalies lietuvių visuomenės, pirmiausia kairiųjų jos srovių – LDP ir LSDP, požiūrį į žydus. LSDP ir LDP, apskritai demokratams pasmerkė reakcingiausių Rusijos jėgų ir pačios valdžios, ypač politinės policijos, revoliucijos metais rengiamus žydų pogromus. Autorius taip pat pabrėžia, jog krikdemų spauda piktinosi lietuviais, užjauciančiais žydus, nes pastarieji kaip sukčiai esą to neverti.

svarbiausių luomų: iš mažai arba nieko neveikiančios buržuazijos, kuri minta ir lobsta iš svetimo darbo ir iš darbininkų, kurie sunkiai dirbdami uždirba sau duoną. Taigi, kalbant apie žydų buržuaziją, nepaklysimė, pasakę, kad ji yra siurbėlė, mintanti svetimu darbu. Bet taip kalbėdami, bukime teisingi, neužmirškime pastebėti, kad daugiau yra krikščionių-buržuazų, svetimu darbu mintančių“ [26, 149].

Tai, kad socialdemokratų spaudoje nebuvo kuriamas tautiškai susivokusios buržuazijos vaizdinys, rodo, jog jiems tokio buržua tipo formavimas nebuvo esminis ekonominės temos dalykas – kad ir kokios būdami tautybės buržuazijos sluoksnių atstovai nespręš socialinių-ekonominių darbininkijos problemų. Socialdemokratinėje vizijoje lygiateisių visuomenės individų tautiškumas nebuvo pamatinis socialinės sandaros kriterijus, nebuvo manoma, kad tautiškai susivokusios buržuazijos atsiradimas kaip nors galėtų išspręsti valdančiųjų ir išnaudojamųjų santykių problemą.

Etniniais principais konstruojamos negatyvios pirklių charakteristikos liberaliosios ir krikščioniškosios krypties spaudoje, priskiriamos dažniausia žydų tautai, socialdemokratų straipsnių retorikoje įgijo platesnį socialinį kontekstą – socialinės normos buvo atsietos nuo etninių požymių ir apibrėžtos žmogiškosiomis savybėmis ar tam tikram socialiniam sluoksniui būdingu elgesio modeliu.

Socialdemokratai buržuazijos vaizdinį kūrė remdamiesi socialine priklausomybe, t. y. atskirdami darbininkijos ir buržuazijos socialinius sluoksnius. Buržuazija dėl jai būdingų siaurų ekonominių interesų, savanaudiškų tikslų, šių autorių manymu, negalėjo siekti socialinės lygybės ir visuotinės ekonominės gerovės – tai galėjo pasiekti tik patys darbininkai, kovodami dėl savo teisių. Kadangi buržuazijos ekonominiai siekiai iš esmės skyrėsi nuo darbininkijos tikslų, o jų tarpusavio ekonominiai santykiai buvo paremti „išnaudojimu“ ir negalėjo pagerinti darbininkijos socialinio-ekonominio būvio, tai šios srovės spaudoje buvo formuojamas ne tiek tautiškai susivokusio verslo atstovo paveikslas kaip siekiamybė, kiek ekonomiškai ir politiškai brandžios, bet laikinos ar „klasiniu“ požiūriu nepatikimos buržua vaizdinys.

IŠVADOS

1. Tautinio atgimimo idėją kėlusios liberaliosios ir katalikiškosios krypties spauda ateities verslo viziją projektavo etnokultūrinėmis kategorijomis – *savųjų*, t. y. bendrataučių, ir *svetimų* perskyros terminais. Šiuose dialoguose buvo keliami lietuvių ekonominių konkurentų verslumo klausimai, jiems būdinga sieti etnokultūrinę priklausomybę su socialinėmis-ekonominėmis charakteristikomis, ekonomine veikla. Šiame kontekste aptartos ir etnokultūrinių konfliktų temos. Orientuojantis į modernios tautinės ekonomikos perspektyvą, tautiečiai buvo raginami imtis tradiciškai jiems nebūdingos ūkinės veiklos, o kitų etninių grupių ekonominis veiklumas buvo rodomas kaip jiems pasiekiamas galimybė. *Savieji* paraginti užimti pelningo nežemdirbinio verslo nišą, tad ir pirklio vaizdinys liberaliosios ir krikščioniškosios krypties spaudoje buvo kuriamas verslo atlietuvinimo vizijos kontekste.

2. Liberaliosios krypties spaudoje, keliant socialinių luomų tautinės vienybės idėją ekonomikos sferoje, dažnai tautiškai susivokusio komersanto vaizdinys buvo pateikiamas kaip siektinas socialinio veikėjo tipas. Šios orientacijos autoriai labai aiškiai apibrėžė pirklių vaidmenį kuriant moderniąją ekonomiką; tačiau priimdami luomų lygiateisiškumo principą, deklaravę tautiškai sąmoningo pirklio vaizdinį, jie neaptarė „išnaudotojiškųjų“ ekonominių santykių problemos, kaip tai darė kairiosios spaudos atstovai, bet siūlė ūkininkams ir darbininkams imtis verslų ir siekti aukščiausių pozicijų verslo ir pirklių sluoksniuose. Kartu

norėta lietuvių kilmės buržuaziją paversti susipratusia ekonomikos veikėja – tokia, kuri, brandindama lietuvių kultūros tradicijas, kurtų pamatus tautiniam verslui.

3. Katalikiškosios spaudos sukurtu modeliu atskleista, kaip remiantis agrariniu kapitalu galima kurti tautinės ekonomikos pamatus, kaip formuotas tautiškai sąmoningo (paprastai kilusio iš valstiečių) pirklio vaizdinys. Šios krypties spauda siekė sutelkti, pirmiausia etnokonfesiniu pagrindu, *saviųjų* verslo žmonių ratą, tikintis įtraukti iš ūkininkų kilusius pirklius į modernios lietuvių tautos formavimąsi. Kritikuodami valstiečių ūkinį pasyvumą autoriai siekė išplėsti jų ekonominę akiratį, gynė tradiciškai negatyviai vertintą komercinę veiklą ir kėlė lietuvių pirklių, lietuvių buržuazijos atsiradimo svarbą. Katalikiškoje spaudoje kitataučiai pirkliai, būdami stiprūs ekonominiai konkurentai, buvo vertinami ir kaip kliūtis lietuvių tautinės buržuazijos sluoksniui užgimti. Kartu buvo pabrėžtas tautiškai susipratusių ir aktyvių pirklių sluoksnio poreikis, tokio pirklių tipo socialinio-ekonominio vaidmens svarba tautinio atgimimo judėjime.

4. Socialdemokratų spaudoje buržuazijos vaizdiniai turėjo įtakos K. Markso socialinės teorijos: socialinių sluoksnių perskyra – „išnaudotojų“ ir „išnaudojamųjų“ – konstruojama atskirtis paskatino negatyvius buržuazijos apibūdinimus socialinės nelygybės kontekste. Tad ir buržuazija, pripažinus ją tik laikina darbininkijos talkintoja kovoje su carinės valdžios despotizmu, nebuvo laikoma visaverte socialinės sandaros reformavimo dalyve. Socialdemokratų nuomone, net ir tautiškai sąmoninga buržuazija dėl principinio kapitalo, darbo sluoksnių interesų ir tikslų skirtumo negalėjo siekti priklausomybės ryšių tarp valdančiųjų ir išnaudojamos darbininkijos panaikinimo.

Gauta 2011 12 06
Priimta 2012 04 16

Šaltiniai ir literatūra

- [1] [?]. *Apie kupczysta ir remestus. Szviesa*, 1890, Nr. 3, p. 65–66.
- [2] Baltrus [Grajauskas Juozas?]. Parūpinkime sau miestelėnų luomą! *Šaltinis*, 1907, Nr. 40, p. 629–631.
- [3] Berželis [Vileišis Jonas?]. Feljetonas. Įvairūs atbalsiai. *Varpas*, 1904, Nr. 7, p. 97–101.
- [4] Dagis [?]. Iš visur. *Varpas*, 1890, Nr. 3, p. 44–45.
- [5] [?]. Darbininkų judėjimas. *Skardas*, 1907, sausio 5, p. 5–7.
- [6] D-ras A. MALIAUSKAS. Žydai. Ekonomijos ir visuomenės žvilgsniu. *Draugija*, 1914, Nr. 88, p. 317–333.
- [7] Dr. [?]. Darbininkų ir darbdavėjų reikalai – priešingi! *Skardas*, 1907, sausio 24, p. 52–55.
- [8] Draugas Narys [?]. Žodis į vartotojų draugijų narius. *Viltis*, 1908, spalio 29, p. 2.
- [9] Drebulis [Kazys Grinius]. Apie pramoninkus. *Tėvynė*, 1909, Nr. 50, p. 567–568.
- [10] Ex. Tautietis [?]. Mūsų sankrovos ir žmonės. *Šaltinis*, 1910, Nr. 23, p. 354.
- [11] Ex populi [Antanas Bernotas]. Iš Lietuvos. Kamajai, Zarasų pav. Kauno gub. *Vienybė lietuvininkų*, 1904, Nr. 2, p. 18.
- [12] [?]. Gromatos iš svetur. Iš sferos pasiekiamų idealų. *Varpas*, 1894, Nr. 7, p. 101–102.
- [13] [?]. Iš lietuviškų laikraščių. *Varpas*, 1897, Nr. 4, p. 61.
- [14] - j-a - [Juozas Andzulaitis]. Pabaigoje metų. *Varpas*, 1890, Nr. 12, p. 177–179.
- [15] J. B [?]. Iš savo pastogės. *Varpas*, 1899, Nr. 3, p. 49–51.
- [16] j-b [?]. Reikalingumas ir naudingumas prekystės. *Varpas*, 1889, Nr. 7, p. 97–99.
- [17] Jevonis [?]. Tautos klausimas ir socialdemokratai. *Skardas*, 1907, sausio 18, p. 37–40.
- [18] JONAITIS, L. [?] Socializmas ir mūsų ekonomišką užduotys. *Varpas*, 1896, Nr. 4, p. 46–53.

- [19] BARZDYLA, Jonas [Jonas Biliūnas]. Laiškai saviesiems. Nr. 3. *Varpas*, 1905, Nr. 11–12, p. 127.
- [20] BARZDYLA, Jonas [Jonas Biliūnas]. Piešinėlis apie mūsų inteligentus. *Varpas*, 1902, Nr. 7, p. 148–155.
- [21] J. Szl. [Jonas Šliūpas]. Iš Lietuvos. Palanga. *Aušra*, 1884, Nr. 7–8, p. 260–267.
- [22] [?]. Korespondencija. Vilnius. *Varpas*, 1905, Nr. 9–10, p. 102.
- [23] Kun. STAUGAITIS, Justinas. Visuomenės labdarybės sutvarkymas. *Draugija*, 1909, Nr. 31–32, p. 302–315.
- [24] [?]. Lietuvmečiai. *Darbininkų balsas*, 1905, Nr. 2, p. 41–48.
- [25] C. L. S. D. P. K. Lietuvių Social-Demokratų Partijos Konferencija. *Darbininkų balsas*, 1903, Nr. 1, p. 4–12.
- [26] M. [Stasys Matulaitis]. Apie žydus. *Naujoji gadynė*, 1906, liepos 26, p. 148–149; rugpjūčio 2, p. 165–167.
- [27] M. [Petras Avižionis]. Dėlei atskyrimo lietuvių apgyvendintos Suvalkų gubernijos dalies nuo Lenkijos. *Skardas*, 1907 03 13, p. 165–168.
- [28] M. [Juozas Šnapštys-Margalis]. Žodis prekininkams. *Vilniaus žinios*, 1905, lapkričio 24, p. 4.
- [29] M. R. [Kazys Grinius]. Mūsų reikalai. *Varpas*, 1895, Nr. 8, p. 130–133.
- [30] MAŽULIS, J. [Juozas Vailokaitis]. Lietuvių prekyba. *Šaltinis*, 1908, Nr. 24, p. 370–371.
- [31] [?]. Mūsų artimiausios užduotės. *Darbininkų balsas*, 1906, Nr. 3, p. 65–70.
- [32] Mūsų draugija. *Darbininkų balsas*, 1902, Nr. 2, p. 4–7.
- [33] Nuodas [?]. Žinios. Šv. Kazimiero jomarkas Vilniuje. *Lietuvos žinios*, 1911, kovo 10, p. 2–4.
- [34] DAUJOTAS, P. [Augustinas Janulaitis]. Į kovą! *Darbininkų balsas*, 1903, Nr. 3, p. 81–85.
- [35] LIŪTAS, P. [Petras Leonas]. Keli žodžiai apie prekystę (kupczystę) ir amatus. *Szviessa*, 1887, Nr. 2, p. 49–51.
- [36] P. R. [Antanas Vaitkevičius]. Iš Lietuvos. Papilė. *Vilniaus žinios*, 1905, 11–17, p. 3.
- [37] Pr. Mš. [Pranas Maišotas]. Prie „bendrojo darbo“. *Viltis*, 1908, rugsėjo 19, p. 1.
- [38] R. [?]. Pramonė, prekyba ir buržuazija. *Lietuvos žinios*, 1914, birželio 5 (18), p. 1.
- [39] S. [Antanas Staniukynas]. Geras tėvynės sūnus. *Šaltinis*, 1910, Nr. 18, p. 276–277.
- [40] Savasis [?]. Keletas žodžių apie didesnius mūsų reikalus. *Žemaičių ir Lietuvos apžvalga*, 1896, Nr. 1–2, p. 2–3.
- [41] [?]. Socijaldemokratai ir tautiškoji kova. *Naujoji gadynė*, 1906 09 14, p. 257–258.
- [42] SZPOKA, A. [P. Baranuskas]. Didžiausios mūsų slogos ir ką mums reikia daryti. *Szviessa*, 1890, Nr. 7, p. 212.
- [43] Š–s. [Juozas Bagdonas]. Svarbus klausymas. *Varpas*, 1896, Nr. 4, p. 45.
- [44] [?]. Žinios iš Lietuvos. Kaunas. *Lietuvaitė*, 1912, Nr. 11, p. 158–159.
- [45] [?]. Žinios iš Lietuvos. Petrašiūnai. *Vienybė*, 1908, Nr. 4, p. 59.
- [46] [?]. Žinios. Iš Lietuvos. Vilnius. Drąsus užpuolimas. *Lietuvos ūkininkas*, 1908, Nr. 49, p. 524–525.
- [47] Q. D. ir K. [?]. Tėvyniški varpai. *Varpas*, 1890, Nr. 1, p. 10.
- [48] ATAMUKAS, Solomonas. *Lietuvos žydų kelias nuo XIV iki XIX a. Pradžios*. Vilnius, 1998.
- [49] BAIRAŠAUSKAITĖ, Tamara. Vilniaus pirkliai XVIII a. pabaigoje – XIX a. ketvirtąjo dešimtmečio viduryje: judėjų ir krikščionių padėties palyginimas. *Žydai Lietuvos ekonominėje-socialinėje struktūroje: tarp tarpininko ir konkurento* [straipsnių rinkinys]. Vilnius, 2006, p. 27–50.
- [50] BAIRAŠAUSKAITĖ, Tamara. Vladimiras Gadonas (XIX a. pirmos pusės žemaičių bajoro sociokultūrinis portretas). *Lietuvos istorijos metraštis*. 2002.

- [51] CIVINSKAS, Remigijus. Kauno žydų integracija į miestiečių luomą. *Darbai ir dienos*, 2001, t. 28, p. 51–66.
- [52] CIVINSKAS, Remigijus. Rusijos politikos įtaka žydų miestiečių ekonominei veiklai. *Žydai Lietuvos ekonominėje-socialinėje struktūroje: tarp tarpininko ir konkurento* [straipsnių rinkinys]. Vilnius, 2006, p. 51–78.
- [53] CIVINSKAS, Remigijus. Žydų miestiečių luominis statusas ir jo kaita XIX a. Viduryje. „*Žydų klausimas*“ Lietuvoje XIX a. viduryje. Vilnius, 2004, p. 33–52.
- [54] RUCKMAN, J. A. *The Moscow Business Elite: A Social and Cultural Portrait of Two Generations, 1840–1905*. North Illinois, 1984.
- [55] SIRUTAVIČIUS, Vladas. Katalikų Bažnyčia ir modernaus lietuvių antisemitizmo genezė. *LKMA metraštis*, 1999, t. XIV, p. 69–77.
- [56] TYLA, Antanas. Lietuvos pramonės buržuazijos formavimosi XIX a. antroje pusėje klausimu. *LTSR MAD, A serija*, 1960, t. 2(9), p. 105–117.
- [57] TRUSKA, Liudas. *Lietuviai ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio. Antisemitizmo Lietuvoje raida*. Vilnius, 2005.
- [58] TRUSKA, Liudas. Lietuvos nežemdirbinės buržuazijos skaičius, tautinė sudėtis ir išsimokslinimas prieš Pirmąjį pasaulinį karą. *LTSR MAD, A serija*, 1975, t. 1(50), p. 79–91.
- [59] VENCLAUSKAS, Linas. *Moderniojo lietuviškojo antisemitizmo genezė ir raida (1883–1884 m.)*. Daktaro disertacija. Kaunas, 2008.
- [60] VĖBRA, Rimantas. *Lietuvių visuomenė XIX a. antroje pusėje*. Vilnius, 1990.
- [61] WORTMAN, R. Property Rights, Populism and Russian Political Culture. *Civil Rights in Imperial Russia*. Ed. by O. Crisp. Oxford, 1989.
- [62] АКСЕНОВ, А. Генеалогия московского купечества XVII века. *Из истории формирования русской буржуазии*. Москва, 1988.
- [63] АКСЕНОВ, А. *Очерки уездного купечества XVIII века*. Москва, 1993.
- [64] БАРЫШНИКОВ, М. *История делового мира*. Москва, 1994.
- [65] БЕСПАЛОВА, Ю. *Ценностные ориентации предпринимательства в России*. Санкт-Петербург, 1999.
- [66] БОЙКО, В. *Томское купечество в конце XVIII–XIX веках. Из истории формирования сибирской буржуазии*. Томск, 1996.
- [67] БОХАНОВ, А. *Крупная буржуазия России конца XIX века–1914 года*. Москва, 1992.
- [68] БОХАНОВ, А. *Российское купечество в конце XIX–начале XX веков. История СССР*. Москва, 1985.
- [69] БРЯНЦЕВ, М. *Культура русского купечества (воспитание и образование)*. Диссертация докт. ист. наук. Брянск, 1999.
- [70] *История российского предпринимательства*. Т. 1–2. Москва, 2000.
- [71] КОЗЛОВА, Н. *Российский абсолютизм и купечество в XVIII веке*. Москва, 1999.
- [72] ЛЕРНЕР, Л. *Частная жизнь русского провинциального купечества в XIX веке (на примере Курской губернии)*. Диссертация канд. ист. наук. Курск, 2003.
- [73] *Менталитет и культура предпринимателей XVII–XIX веках*. Москва, 1996.
- [74] МИРОНОВ, Б. *Социальная история России периода империи (XVIII–начало XX века)*. Санкт-Петербург, 1999.
- [75] СЕМЕНОВА, А. *Национально-правовые традиции в менталитете купечества в период становления российского предпринимательства. Купечество России XV–первой половины XIX века*. Москва, 1997.
- [76] *Предпринимательство и предприниматели в России от истоков до начала XX века*. Москва, 1997.

- [77] РАЗГОН, В. *Русское купечество в XVIII-первой половине XIX веков*. Барнаул, 1999.
- [78] РЫКИНА, Г. *Московское купечество в конце XIX – начале XX столетия: образ торговца-предпринимателя и его ментальные особенности*. Диссертация канд. ист. наук. Москва, 1999.
- [79] ФЕДОРКОВА, И. *Психолого-историческая реконструкция Московского купеческого общества как субъекта предпринимательской активности*. Диссертация канд. психол. наук. Москва, 2000.

AELITA AMBRULEVIČIŪTĖ

Image of merchants in the Lithuanian periodical press in 1883–1914

Summary

From the late 19th century, the factors of national and social “liberation” in Lithuania coincided with the changes in the economic sphere. The Lithuanian periodical press of the period under analysis discussed the issues of the merchant role in the society and the problem of their participation in the movement of national liberation. The press of liberal tradition sought to re-program the conservative Lithuanian bourgeoisie to a nationally-minded economic actor promoting the idea of Lithuanianhood, i. e. to form an individual playing a role in the development of the national business and nurturing the traditions of Lithuanian culture. The Catholic press started shaping a social portrait of a merchant as a nationally-minded and strong economic actor. With the poor national consciousness among the merchants of that time in mind, the authors of the Catholic press attempted to draw the merchants, primarily those originating from the class of the Lithuanian farmers, into the socio-cultural activities of promoting Lithuanianhood and to explain the significance of their economic function in the context of national ideas. To foster the national consciousness of Lithuanian merchants, the representatives of the liberal and Christian ideology often raised the issues of the economic potential of Jewish merchants and the rising Lithuanian national bourgeoisie in the press. Apparently, the domination of Jews in the economic sphere determined that the negative merchant characteristics grounded on ethnic principles were usually attributed to the Jewish people. The rhetoric of the articles of the Social Democrats was distinguished by a broader social context – social norms were disassociated from ethnic characteristics and defined by universal human properties or a behavioural model characteristic of a certain social group. The Social Democrats shaped the bourgeois image with reference to social belonging, by separating the polarization between the working-class and the bourgeoisie social groups. Bearing in mind that the economic aspirations of the bourgeoisie were radically different from the goals of the working-class, the press of the latter ideology did not that much shape an image of a nationally-minded business member as an objective but was more focused on the image of the bourgeois as economically and politically mature but temporary or unreliable in “class” terms.

Key words: merchants, bourgeoisie, Lithuanian periodical press, identity, economic elite